

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему «Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму»

Виконала: здобувачка вищої освіти
4 курсу групи ОП-41 денного відділення
напряму підготовки 05 - "Соціальні та
поведінкові науки"
спеціальності 052 «Політологія»
ОПП «Політичні технології
та аналіз політики»

Махова Софія Дмитрівна

Керівник: к. політ. н., доцент

Мовчан Уляна Ігорівна

Рецензент: к. політ. н., доцент

Сіновець Поліна Андріївна

Харків – 2025 року

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Спеціальність 052 Політологія

Освітньо-професійна програма «Політичні технології та аналіз політик»

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри

О.А. ФІСУН
(ініціали, прізвище)

_____ (підпис)

« _____ » _____ 20 ____

ЗАВДАННЯ

Махової Софії Дмитрівни
(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема роботи:

“Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму”

Керівник роботи: Мовчан Уляна Ігорівна, доцент, кандидат політичних наук

Затверджені наказом по університету від «22» березня 2024 року № 3801-5/795

2. Строк подання студентом роботи: 30.04.2025

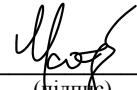
3. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Розкрити теоретичні засади вивчення неопатримоніалізму;
2. Визначити поняття неопатримоніалізму, його походження й сутність;
3. Проаналізувати особливості функціонування та механізм дії політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму;
4. Визначити гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму;
5. Розкрити поняття та механізми реалізації гнучкості політичних інститутів на прикладі Афганістану, Східного Тимору та Судану;
6. Проаналізувати гнучкість політичних інститутів в неопатримоніальній демократії України та їхню адаптацію до умов війни.

4. План роботи:

№ з/п	Назва етапу роботи	Термін виконання етапу
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	30.09.2024
2	Затвердження теми роботи	12.10.2024
3	Аналіз та підбір літературних джерел для написання роботи	30.11.2024
4	Написання змісту до кваліфікаційної роботи	30.12.2024
5	Написання першого розділу та висновків до нього	30.01.2025
6	Написання другого розділу та висновків до нього	28.02.2025
7	Написання вступу до роботи	15.03.2025
8	Написання висновків до роботи	31.03.2025
9	Оформлення списку використаних джерел	15.04.2025
10	Написання анотації	30.04.2025
11	Фінальні коригування та доопрацювання	12.05.2025
12	Переддипломна практика	19.05.2025- 08.06.2025
13	Підготовка доповіді до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	20.05.2025
14	Підготовка презентації до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	21.05.2025
15	Підготовка до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	22.05.2025
16	Передзахист кваліфікаційної роботи	27.05.2025
17	Фінальні коригування та доопрацювання після зауважень на передзахисті	28-30.05.2025
18	Перевірка кваліфікаційної роботи через систему антиплагіат	01.06.2025
19	Захист кваліфікаційної роботи	13.06.2025

5. Дата видачі завдання: 30.09.2024

Здобувач вищої освіти
(підпис) С. Д. Махова
(ініціали, прізвище)

Керівник роботи
(підпис) У. І. Мовчан
(ініціали, прізвище)

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ

Направляється студентка *Махова С.Д.* до захисту бакалаврської роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: «*Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму*»

Бакалаврська робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету _____ Карпенко І. В.

Довідка про успішність

Студентка *Махова С.Д.* за період навчання на філософському факультеті з 2021 року по 2025 рік повністю виконала навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – _____%, добре – _____%, задовільно – _____%.

Фахівець 1 категорії
навчального центру організації
освітнього процесу філософського факультету _____ Рєвкова Н. Є.

Висновок керівника бакалаврської роботи

Студентка *Махова С.Д.* виконала бакалаврську роботу на тему «*Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму*», яка присвячена дослідженню концепції «неопатримоніалізму», його впливу на здатність політичних інститутів швидко адаптовуватися до непередбачуваних обставин.

Керівник бакалаврської роботи:
доцент кафедри політології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна,
кандидат політичних наук

_____ Мовчан У. І.
_____20__ року

Висновок кафедри про бакалаврську роботу

Бакалаврська робота розглянута. Студентка *Махова С.Д.* допускається до захисту роботи в Екзменаційній комісії.

Зав. кафедри політології _____ Фісун О.А.
_____20__ року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.....	5
1.1 Поняття неопатримоніалізму, його походження, сутність.....	6
1.2 Особливості функціонування та механізм дії політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму.....	18
РОЗДІЛ 2.....	30
2.1 Поняття та реалізація гнучкості політичних інститутів: зарубіжний досвід... 30	
2.2 Гнучкість політичних інститутів у неопатримоніальній демократії України: адаптація в умовах війни.....	43
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність полягає в тому, що сьогодні багато держав у світі перебувають у стані тривалої нестабільності через війни, політичні, економічні та інші кризи й потрясіння. Це створює складні умови для політичних інститутів, першочерговим завданням яких стає вижити та зберегти політичну систему. У такому разі формальні інститути не можуть виконувати свої функції та ризикують зникнути. Тим не менш, вони не лише зберігаються, а й функціонують на рівні, що дає змогу політичній системі функціонувати стабільно, наскільки це можливо в турбулентних умовах.

Визначальним фактором, завдяки якому це можливо, є неопатримоніалізм. Він проникає у формальні інституції, змінює особливості їхнього функціонування та адаптує до нових викликів, створюючи паралельно неформальні інститути, що перетворюються на невидиму опору політичної системи.

Ця тема дає змогу подивитися на неопатримоніалізм з незвичного боку, фокусуючись на його позитивних аспектах. Її дослідження може допомогти глибше зрозуміти політичну динаміку в крихких державах і державах у кризових обставинах, особливості функціонування в них політичних інститутів і політичної системи загалом. Україна є одним із прикладів таких країн. Початок повномасштабної агресії РФ 2022 року став для суспільства, як і для інституцій, потрясінням. Останнім довелося швидко адаптуватися до нових умов, у чому їм допомогли неформальні практики.

Із дещо схожими за складністю викликами стикаються й політичні інститути окремих держав Африки, Центральної й Південно-Східної Азії, Латинської Америки тощо. Вивчення даної теми не лише дало б змогу поглибити концепцію неопатримоніалізму, а могло б виготовити знання, корисне для розробки стратегій щодо врегулювання конфліктів у зазначених регіонах чи забезпечення в них стабільності.

Джерельна база: були використані роботи М. Вебера, Г. Рота, Ш.

Айзенштадта, Н. ван де Валле, В. Гоута, Г. Ердманна, У. Енгеля, О. Фісуна, М. Ларюель та інших.

Об'єкт дослідження: політичні інститути в неопатримоніальних режимах.

Предмет дослідження: вплив неформальних практик неопатримоніалізму на гнучкість політичних інститутів.

Мета: розкрити особливості впливу неопатримоніалізму на гнучкість політичних інститутів на прикладі України та Афганістану, Східного Тимору, Судану.

Гіпотеза: неопатримоніальні практики сприяють гнучкості політичних інститутів і підвищують їхню здатність адаптуватися до кризових умов.

Завдання:

1. Розкрити теоретичні засади вивчення неопатримоніалізму;
2. Визначити поняття неопатримоніалізму, його походження й сутність;
3. Проаналізувати особливості функціонування та механізм дії політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму;
4. Визначити гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму;
5. Розкрити поняття та механізми реалізації гнучкості політичних інститутів на прикладі Афганістану, Східного Тимору та Судану;
6. Проаналізувати гнучкість політичних інститутів в неопатримоніальній демократії України та їхню адаптацію до умов війни.

Методи дослідження:

- Аналіз застосовувався для розбору структурних елементів неопатримоніалізму, пов'язаних із ним понять, та їхнього впливу на політичні інститути. Були представлені погляди різних науковців на поняття неопатримоніалізму, що дало змогу детально розглянути його крізь численні призми й точки зору;
- Синтез використовувався для узагальнення висновків, отриманих внаслідок аналізу елементів неопатримоніалізму. На цій основі була створена його загальна характеристика;

- Історичний метод був використаний при розгляді історії неопатримоніальної демократії в Україні та її розвитку. Це включає розгляд правління чотирьох президентів (Кучми, Ющенко, Януковича, Порошенка). Окрема увага була приділена сучасності, тобто часу приходу Зеленського до влади та його правлінню зараз;
- Case-study застосовувався для аналізу неопатримоніальних режимів Афганістану, Східного Тимору, Судану та України, виділення наявних у цих державах неформальних практик. Були розглянуті конфлікти, у яких ці країни перебували та які спричинили потребу у гнучкості політичних інститутів. Також їхній досвід був окремо проаналізований для визначення її проявів;
- Індукція була використана для виділення механізмів сприяння неопатримоніалізмом гнучкості політичних інститутів. В основі цього – результати досвіду країн, отримані за допомогою метода case-study.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 83 найменування, та додатків. Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок, з яких основного тексту – 62 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ НЕОПАТРИМОНІАЛІЗМУ

1.1 Поняття неопатримоніалізму, його походження, сутність

Розвиток поняття неопатримоніалізму пов'язаний із недоліками й перешкодами демократичних переходів, появою гібридних режимів у середині 1990-х років та паралельними спробами пояснити економічну кризу в африканських країнах (Erdmann, Engel 2006: 8). Раніше останнє намагалися зробити, концептуалізувавши політичну владу в Африці з точки зору харизми, але безрезультатно, після чого науковці звернулися до іншої концепції традиційного панування М. Вебера, а саме “патримоніалізму” (Erdmann, Engel 2006: 8). Вона передбачає існування в політичній системі патронів і клієнтів. Перші надають різного роду привілеї, ресурси та захист другим в обмін на лояльність і підтримку. Тобто відносини між ними не рівні й засновані на особистих зв'язках. Виникнення патримоніалізму Вебер пов'язує з розвитком традиційним пануванням адміністрації та військових сил, які є особистими інструментами господаря (Weber 1968: 231). При цьому суб'єктами можуть вважатися лише правитель та члени його групи (Weber 1968: 231). Інші як об'єкти мають підкорюватися особисто правителю, а не формально встановленим правилам (Weber 1968: 227). Тобто якщо підданий проявляє певне незадоволення, то це спрямовується персонально проти господаря, а не проти системи як такої (Weber 1968: 227). Таке правління Вебер описує як спробу розглянути, як далеко може зайти правитель зі своїми підданими, зважаючи на їхню традиційну слухняність і не викликаючи їхнього опору (Weber 1968: 227). Легітимність його рішень спирається на традиції, які визначають відповідний статус господаря й межі його влади, та свободу дій у сферах, де традиції її надають (Weber 1968: 227).

Г. Рот визначає патримоніалізм як “особисте правління на основі лояльності, яка не вимагає жодної віри в унікальну особисту якість правителя, але нерозривно пов'язана з матеріальними стимулами та винагородами” (Roth 1968: 196). Він

розвиває цю думку далі, наголошуючи на тому, що патримоніальні правителі не потребують “ані особистої харизматичної привабливості, ані відчуття місії”, так само й професійні тренування/підготовка чи освіта не мають значення у системі, побудованій на особистій відданості до господаря (Roth 1968: 196).

Пізніше, вивчаючи невдачі модернізації та демократизації держав Африки, дослідники почали звертати все більшу увагу на поняття клієнтелізму й патронажу в умовах формальної демократії, що посприяло виникненню терміна “неопатримоніалізм”. Як зазначають Г. Ердманн й У. Енгель, першим його використав Ш. Айзенштадт у 1973 році в роботі “Традиційний патримоніалізм і сучасний неопатримоніалізм” (Erdmann, Engel 2006: 8). Префікс “нео-” вказує на характерне для неопатримоніалізму поєднання формальних інститутів і раціонально-правового правління з патримоніальними відносинами (von Soest 2022: 2). На початку 2000-х років він почав розглядатися як загроза мирному розвитку, зокрема політичному, як африканських країн, так і суспільств загалом (Erdmann, Engel 2006: 8).

Айзенштадт порівнює патримоніальні й неопатримоніальні режими та робить висновок, що вони відрізняються за типами проблем і вимог, із якими стикаються, за моделями політичної організації та за умовами своєї стабільності (Eisenstadt 1973: 60). На відміну від перших, другі змушені мати справу з проблемами соціальної диференціації й мобілізації та тими, що виникли на основі соціокультурних і політичних факторів (Eisenstadt 1973: 60). Неопатримоніальні режими також супроводжуються складними бюрократичними чи партійними організаціями та виділяються схильністю до змін і розширення (Eisenstadt 1973: 60-61). Крім того, Айзенштадт, на думку В. Гоута, пов’язує соціальну диференціацію і мобілізацію із самим виникненням неопатримоніалізму: раніше виключені із політичної системи групи населення почали висувати вимоги щодо свого включення в неї та отримання доступу до структур розподілу патронажу, а також вони очікували якоїсь нагороди за підтримку еліт (Eisenstadt 1973: 23; Hout 2024: 3).

Науковці, які намагаються дати визначення неопатримоніалізму, стикаються з проблемою співвідношення патримоніального панування й легально-раціонального бюрократичного панування (Erdmann, Engel 2006: 17). Ердманн та Енгель звертають увагу на, на їхню думку, помилкову тенденцію мінімізувати друге на користь першого, оскільки це “занадто наближує концепцію до патримоніалізму” (Erdmann, Engel 2006: 17). Вони вказують на необхідність враховувати обидва типи панування й успіхи в цьому М. Браттона й Н. ван де Валле, які зуміли поєднати ці два елементи та стали першими, хто визначили неопатримоніалізм як щось дійсно окреме від патримоніалізму (Erdmann, Engel 2006: 15-17).

Існує думка, що неопатримоніалізм – це присутня в будь-якому суспільстві й будь-якій політичній системі частина різноманітних політичних режимів (Erdmann, Engel 2006: 9). Проте більшість науковців схиляються до визначення його як поєднання всіх типів легітимного панування за Вебером, що в домінуючому вигляді існує переважно в гібридних або автократичних режимах. (von Soest 2022: 4-5). М. Ларюель звертає увагу на те, що для деяких науковців “неопатримоніалізм сумісний із усіма типами режимів і не є характерним для авторитарних держав”, тоді як для інших зв’язок між ними очевидний (Laguelle 2012: 303). Як концепція неопатримоніалізм покликаний пояснити особливості функціонування в режимах владних відносин (von Soest 2022: 5).

Ердманн й Енгель дають таке визначення даного поняття: “Неопатримоніалізм є сумішшю двох, частково переплетених, типів панування, які співіснують: а саме, патримоніального та легально-раціонального бюрократичного панування” (Erdmann, Engel 2006: 18). На відміну від патримоніальної системи, в неопатримоніальній відмінність між публічним і приватним існує та визнається, нехай і формально (Erdmann, Engel 2006: 18). Особисті зв’язки не просто існують паралельно з легально-раціональною системою, а проникають у неї, змінюючи логіку й особливості її функціонування. Іншими словами, “неформальна політика захоплює формальні інституції”

(Erdmann, Engel 2006: 18).

Характерною ознакою неопатримоніалізму є “невпевненість” (insecurity) щодо поведінки й ролі державних інститутів та агентів, що структурує політичну систему таким чином, аби вона могла відтворювати себе (Erdmann, Engel 2006: 19).

По-перше, державні інститути й агенти діють непередбачувано. Вони намагаються подолати свою “невпевненість” за допомогою формальних і неформальних практик неопатримоніалізму. Проте ці практики, підсилюючи одна одну, зміцнюють його й створюють цикл його самовідтворення (Erdmann, Engel 2006: 19).

По-друге, через неопатримоніалізм державні інституції не можуть виконати функцію забезпечення суспільного добробуту, що зменшує їхню легітимність. Політику (politics та policies) починають визначати неофіційні, приватні інтереси (Erdmann, Engel 2006: 19).

По-третє, у неопатримоніалізмі політична неформальність інституціоналізована, оскільки досягає великого масштабу. Якщо неформальність у вигляді суміші патримоніального й легально-раціонального стає занадто явною, це вказує на формування окремого типу політичної культури (Erdmann, Engel 2006: 19).

Крім того, неопатримоніальне правління характеризується наявністю особливих вкорінених правил і санкцій за їх порушення. Вони настільки міцні, що навіть найвпливовіші патрони (наприклад, президент) не можуть їх ліквідувати чи хоча б змінити, поки інші, менші патрони та їхні клієнти продовжують користуватися патримоніальними обмінами привілеїв на лояльність (von Soest 2022: 3). Саме ці правила, санкції, а також особливі неопатримоніальні очікування на практиці керують політичними інститутами й акторами та визначають їхні дії, а не офіційні чи формальні правила, які це роблять “на папері” (von Soest 2022: 2).

Неопатримоніалізм вирізняється своєю масштабністю, але не всеосяжністю. З одного боку, посади, зокрема адміністративні, кредити, ліцензії і т.д.

розподіляються згідно з офіційними правилами та процедурами. З іншого боку, багато речей – наприклад, вакансії, кар'єрні просування/підвищення, певну частину кредитів, ліцензій – розподіляють неформально (Erdmann, Engel 2006: 17-18).

Однією з причин виникнення й розвитку неопатримоніалізму науковці називають колоніальне панування. На прикладі африканського континенту можна побачити, що колоніальні держави, як правило, мали “традиційний” характер, а їхня легально-раціональна сфера була зосереджена у відповідних колоніальних столицях. До того ж вона поширювалася переважно на панівні групи колоністів, тоді як більшість корінного населення перебувала під непрямим патримоніальною владою королів, вождів та інших (Erdmann, Engel 2006: 19). Протягом приблизно десяти років після завершення Другої світової війни держави Африки робили спроби сформувати легально-раціональну сферу, яка б включала місцеве населення. Проте це не принесло вагомих результатів, зокрема через короткий часовий період і нестачу ресурсів. Після здобуття незалежності в багатьох з цих країн були встановлені авторитарні режими, і, хоч легально-раціональна сфера розширилася та включила корінне населення, вона швидко була пронизана неформальними зв'язками (Erdmann, Engel 2006: 19). О. Фісун також пояснює виникнення неопатримоніалізму із процесами в постколоніальних державах, а саме з політичною модернізацією, яка супроводжується неуспішним національно-державним будівництвом і неможливістю політії функціонувати за формальними демократичними правилами (Фісун 2008).

Політичну систему можна визначити як неопатримоніальну, якщо вона відповідає наступним пунктам (von Soest 2022: 4):

1. Неопатримоніальні практики присутні в більшості політичних інституцій;
2. Вони є історично вкоріненими, тобто існують набагато довше, ніж один законодавчий період (legislative period).

Можна використати й інші принципи для виокремлення неопатримоніальних систем (Fisun 2019: 82):

1. Політичний центр відокремлений від периферії та обмежує її доступ до ресурсів;
2. Правлячі групи приватизують державу, ставляться до неї як до приватної власності;
3. Неформальні зв'язки (етнічні, кланові, родинні тощо) відтворюються в політичних та економічних відносинах.

Тож неопатримоніалізм – це важливе та складне явище, щодо визначення і загального трактування якого існує певний консенсус. Тим не менш багато його аспектів та особливостей викликають неоднозначні думки та потребують подальшого дослідження.

Сутність неопатримоніалізму розкривається через поняття клієнтелізму, патронажу, корупції та рендоорієнтованості.

Клієнтелізм – це особисті зв'язки між патроном і клієнтом у вигляді обміну конкретних послуг і ресурсів на політичну підтримку, зокрема у формі голосів (Erdmann, Engel 2007: 106). Інакше його можна визначити як “відносини особистої залежності, що виникають внаслідок асиметричного обміну послугами” (Fisun 2019: 82). Такі відносини значно вигідніші патронам, бо вони отримують більше прибутку (benefits), ніж клієнти (Erdmann, Engel 2007: 106-107).

Клієнтелізм характерний і для патримоніалізму, і для неопатримоніалізму, однак між його проявами в них є відмінності (Erdmann, Engel 2006: 20):

- Неопатримоніалізм передбачає наявність посередників/брокерів між патроном і клієнтом, тоді як у патримоніалізмі обмін між ними відбувається напяму;
- У неопатримоніалізмі обмін між патроном і клієнтом включає як приватні товари й послуги, так і суспільні. Останні навіть превалюють. Проте в патримоніалізмі мова йде лише про приватні об'єкти обміну.

Загалом, неопатримоніальний клієнтелізм складніший, зокрема через повторюваність патронажно-клієнтарних відносин і формування ними ієрархії владних відносин (Erdmann, Engel 2006: 20).

Клієнтелізм може мати багато проявів, залежно від того, хто його використовує та з якою метою (van de Walle 2007: 3):

1. У формі данини, яка була характерна для традиційних суспільств і проявлялася у вигляді обміну дарами між патронами й клієнтами;
2. Клієнтелізм еліт, що передбачає розподіл державних посад між основними представниками еліт і відповідне надання особистого доступу до державних ресурсів;
3. Клієнтелізм мас, поширений під час передвиборчих кампаній у вигляді використання державних ресурсів для надання робочих місць і послуг масовому населенню.

Неоднозначним є співвідношення клієнтелізму й неопатримоніалізму. Є декілька різних поглядів (Erdmann, Engel 2006: 10):

- Клієнтелізм як поняття є ширшим за неопатримоніалізм, бо він, на відміну від останнього, забезпечує легітимізацію патронажно-клієнтарних відносин;
- Клієнтелізм дорівнює неопатримоніалізму або інкорпорується в нього;
- Клієнтелізм і неопатримоніалізм – це дві конкуруючі моделі пояснення практик у слаборозвинених державах. З них ширшою є саме неопатримоніальна модель, оскільки вона охоплює непотизм, корупцію, трайбалізм і сам клієнтелізм.

Вони характеризують концептуальний зв'язок між цими двома поняттями “невизначеністю” (uncertainty) (Erdmann, Engel 2006: 21). На їхню думку, клієнтелізм виникає через невизначеність перспектив: державні інститути створюють ситуацію суспільної невизначеності своїми непередбачуваними діями, що зумовлює формування клієнтарних мереж задля отримання в таких умовах захисту й можливості досягти своїх цілей (Erdmann, Engel 2006: 21). Тобто клієнтелізм мав би привносити елемент стабільності для акторів у неопатримоніальній системі, але він, навпаки, відтворює інституційну невизначеність. Однак, клієнтелізм може також сприяти дотриманню індивідуальними патронами та інститутами формальних правил. Це відбувається,

якщо клієнтелістські вимоги конкурують між собою й змушують патронів “ховатися” в легально-раціональній сфері, або якщо інтересам патронів більше відповідає дотримання формальних правил, ніж неформальних (Erdmann, Engel 2006: 21-22).

Систематичний клієнтелізм, який передбачає “розподіл державних ресурсів через посади в державному секторі, ліцензії, контракти й проєкти патроном з метою консолідації свого правління”, є одним з основних складових неопатримоніальної системи (von Soest 2022: 7-8). Він відображається в розмірі й структурі кабінету міністрів – органі, що виконує роль центра для надання особистих послуг політичній еліті (Erdmann, Engel 2006: 8). Інші складові – це концентрація політичної сили в руках одного індивіда або групи осіб (наприклад, олігархічних еліт) і партикулярне використання державних ресурсів (von Soest 2022: 7). Систематичний клієнтелізм відіграє важливу роль для стабільності неопатримоніальних режимів, які спираються на нього для підтримки статус-кво (van de Walle 2007: 2).

На думку ван де Валле, клієнтелізм характерний не лише для неопатримоніальних режимів, а й для всієї сучасної політики та всіх сучасних держав, де політичні актори “мають можливість використовувати преференційний розподіл ресурсів, щодо якого вони мають право розпоряджатися” (van de Walle 2007: 2). Іноді його важко помітити, бо в кожній країні він проявляється по-своєму, залежно від економічної структури та характеру політичного режиму (van de Walle 2007: 3).

Як і клієнтелізм, патронаж передбачає розподіл послуг і вигод. Проте між ними є кілька відмінностей. По-перше, клієнтелізм – це про особистий зв’язок між патроном і клієнтом, тоді як патронаж – це відносини між індивідом і групою. По-друге, подібним чином розмежовуються й блага, які забезпечують клієнтелізм і патронаж. Перший надає індивідуальні (у вигляді землі чи посади), а другий – колективні (дороги, школи) (Erdmann, Engel 2006: 21). Використання елітами патронажу ван де Валле називає “політичною інструменталізацією розподілу

робочих місць і послуг”, покликаною забезпечити підтримку патронам переважно під час виборів (van de Walle 2007: 3).

Тим не менш, важливість патронажу не в розподілі благ, а радше в символічному значенні залучення політичних еліт до його важелів. Вони керуються логікою, що краще самими бути залученими до процесу, ніж хтось інший, “не свій”, який не діятиме в їхніх інтересах (Erdmann, Engel 2006: 21). Ердманн та Енгель називають патронаж “важливим інструментом у створенні й підтримці політичної єдності, тобто коаліції етнічних еліт, яка необхідна для формування та підтримки уряду або політичної партії” (Erdmann, Engel 2006: 21). Патронаж, як і клієнтелізм, включає елементи корупції та рентоорієнтованої діяльності.

Корупція – це незаконне перетворення колективних благ на приватні у взаємодії приватних і державних акторів (von Soest 2022: 5-6). Вона може бути політичною та бюрократичною. Обидві співіснують і підсилюють одна одну. Також вона буває централізованою, ієрархічною та такою, що “діє пірамідальним чином і служить стратегії політичної легітимності” (Laruelle 2012: 305).

Неопатримоніальні практики, як правило, послаблюють формальні політичні інститути, через що ті не можуть ефективно перешкоджати корупції. Крім того, неопатримоніалізм підтримує корупцію для задоволення індивідуальних і колективних вимог (von Soest 2022: 6). Це можна пояснити надважливою роллю корупції для подібних режимів, на чому наголошує Гейл, пишучи про те, як корупція пов’язує державу, індивіда та економіку, що забезпечує функціонування й зростання суспільства (Hale 2014: 19). Це розуміють не лише правителі, а й “прості” громадяни, тому, не очікуючи від правителів неупереджуваної політики, починають вимагати від них “висмоктувати з уряду все, що можуть”, поки є можливість і до влади не прийшли інші (Hale 2014: 20). Суспільство потрапляє в пастку, де всі розуміють негативні наслідки корупції й критикують одне одного за неї, але не можуть відмовитися, бо на ній тримається вся система.

Рентоорієнтована діяльність у контексті неопатримоніалізму означає діяльність, спрямовану на отримання економічних вигод за допомогою неформальних практик, а не через продуктивну діяльність. Вона може включати приватизацію державних ресурсів для власного збагачення. Деякі науковці розглядають рентоорієнтованість як невід'ємну частину неопатримоніалізму та задаються питанням, чи може він існувати без неї (Erdmann, Engel 2006: 27-28)?

Якщо отримання прибутку через маніпуляції з державними ресурсами нормалізується, то це свідчить про формування культури рентоорієнтованості (*rent-seeking culture*), яка має безліч негативних наслідків: стагнація економіки, зниження ефективності державних інститутів і довіри населення до них, посилення корупції тощо (Erdmann, Engel 2006: 26-28).

Залежно від історичних, культурних, соціальних й економічних особливостей неопатримоніалізм проявляється в кожному регіоні та в кожній країні по-різному.

Наприклад, у Латинській Америці форми неопатримоніалізму визначаються поняттями кацикізму (*caciquismo*), каудилізму (*caudillismo*), коронелізму (*coronelismo*) та мандонізму (*mandonismo*).

Кацикізм – “мережі й сфери влади вкорінених місцевих і регіональних підприємців, які обіймають неформальні та офіційні незначні посади в політичних та адміністративних системах” (Roniger 1987: 71). Поняття “кацик” (*cacique*), що перекладається як “начальник”, впродовж часу змінювало своє значення. Так, у Мексиці воно стало позначати місцевих політичних босів, переважно орієнтованих на сільське населення (Roniger 1987: 72). Після здобуття нею незалежності, що супроводжувалося політичною дезорганізацією села, неналежним розвитком комунікацій між селом і центром та відповідним закріпленням місцевих можновладців у найбільш ізольованій місцевості, втратою виключного права на насилля державою та браком інституційної легітимності, створилися сприятливі умови для процвітання кацикізму (Roniger 1987: 72). До того ж, держава більшу увагу спрямовувала на контроль за містами, тоді як села

залишилися на управління місцевих босів, які за допомогою примусу та патерналізму намагалися розширити свою владу спочатку на місцевому рівні, а потім – на національному (Roniger 1987: 73).

Коронелізм – це “національна політична система, основана на торгах між урядом і коронелями” (Carvalho 1997). Він був розповсюджений у Бразилії до кінця 1930-х років та полягав в наданні урядом коронелю (члену місцевою економічною чи соціальною елітою) контроль над державними посадами в обмін на підтримку них голосами (Carvalho 1997). Паралельно відбувався обмін між губернаторами та президентом: перші надавали останньому підтримку за визнання свого панування в штаті (Carvalho 1997). На думку Леала (Leal 1980: 14), коронелізм не зник остаточно та зміг відродитися через військових президентів, які намагалися встановити прямий контакт між федеральним урядом і муніципалітетами, обходячи губернаторів.

Між кацикізмом і коронелізмом є багато спільного: вони “відображають конфігурацію персоналістичних сфер влади, якими керують місцеві та регіональні лідери через політичний, економічний і соціальний контроль у своїх регіонах” (Roniger 1987: 82). Політичні лідери в обох системах не нехтують фізичним насиллям, погрозами, економічним тиском для здійснення своєї влади поза формальними політичними інститутами. Клієнтелістські відносини в них засновані на нерівності правителів і брокерів та будуються навколо їхнього монополістичного контролю над посадами, які відкривають доступ до засобів виробництва, ринків і центрів влади (Roniger 1987: 82-83).

Мандонізм – “наявність олігархічних, персональних структур влади” (Carvalho 1997). Він не є окремою системою, а радше частиною традиційної політики, заснованої на нерівності громадян. Мандон (у перекладі, “вождь”) володіє стратегічним ресурсом, здійснює довільне панування над населенням, контролюючи їхній доступ до політики чи ринку (Carvalho 1997). Ним можуть бути як землевласники, так і лікарі, торговці, священники (Carvalho 1997).

Каудилізм є системою політико-соціального панування, яка постала в

Іспанській Америці після воєн за незалежність (Badie, Berg-Schlosser, Morlino 2011). Каудільйо, що перекладається як “сильна людина”, позначало керівника нерегулярних військ із владою над політично окремою територією. Ця влада базувалася на харизмі лідера, патерналістських відносинах із ним та неформальною системою покірності (Badie, Berg-Schlosser, Morlino 2011). Сьогодні поняття каудилізму використовується для позначення уряду “сильних людей” і має негативну конотацію (Badie, Berg-Schlosser, Morlino 2011).

У Південно-Східній Азії концепцію неопатримоніалізму розглядають у контексті його впливу на розвиток капіталізму, однією з форм якого є кронізм. Останнє можна визначити як прихильне ставлення керівників (патронів) до підлеглих (клієнтів), незалежно від їхньої ефективності, в обмін на особисту лояльність останніх (Khatri, Tsang 2003: 291).

Наприклад, у Республіці Філіппіни неопатримоніалізм проявляється у специфічних відносинах держави й бізнесу, що супроводжуються боротьбою груп за частку державних ресурсів (Bach 2011: 285). Це призводить до негативних наслідків у вигляді сповільнення економічного зростання.

У Центральній Азії та посткомуністичній Європі виникла концепція захоплення держави (state capture). Вона стала спробою дослідити максимально можливий рівень впливу сильних зацікавлених сторін на державу (Bach 2011: 287). Спираючись на дані Європейського Банку Реконструкції та Розвитку (ЄБРР) Бах (Bach 2011: 287) зазначає, що країни з великим потенціалом бути захопленими зосереджуються на наданні переваг впливовим фірмам і лобі, тоді як країни з низьким потенціалом цього намагаються покращити управління, забезпечуючи інститути усім необхідним.

Мегран (Mehran 2018: 98) визначає захоплення держави як екстремальну форму неопатримоніалізму, коли державні посади використовуються доволіно й у приватних інтересах. Така приватизація державних інститутів відбувається в різних державних установах, що унеможливорює учасникам патронажно-клієнтарної мережі перешкоджати цьому (Mehran 2018: 98). Ці

інститути можуть стосуватися як виконавчої влади, так і судової, а також регулюючих органів (Mehran 2018: 98).

Для опису неопатримоніалізму в Африці Бахом (Bach 2011: 277-278) були запропоновані поняття регульованого та хижацького типів неопатримоніалізму. Перший пов'язаний із політикою етнорегіонального балансу, яка передбачає розподіл правителем ресурсів на інклюзивній основі за допомогою кооптації замість примусу (Bach 2011: 278). Внаслідок цього формується культура взаємних поступок, а держава отримує більше можливостей для проникнення в суспільство для забезпечення його поступливості (Bach 2011: 278). Особливістю регульованого неопатримоніалізму є те, що він дає змогу виробляти публічну політику, яка має шанс згодом перерости в легально-раціональне функціонування держави (Bach 2011: 279-280).

Хижацький неопатримоніалізм передбачає тотальне особисте правління й повний контроль над ресурсами, що в подальшому може призвести до руйнування інститутів, публічного простору та втрати можливості виробляти публічну політику (Bach 2011: 279). Наслідком цього Бах називає “поєднання клептократії з вузько визначеною розподільчою упередженістю” (Bach 2011: 279).

Отже, неопатримоніалізм є складним явищем, яке поєднує формальні інститути з глибоко вкоріненими неформальними практиками, які проявляються у вигляді клієнтелізму, патронажу, корупції та рентоорієнтованої діяльності. Особливості їхнього впливу на функціонування політичної системи в регіонах (Латинській Америці, Південно-Східній та Центральній Азії, посткомуністичній Європі, Африці) залежать від історичних, культурних, соціальних й економічних особливостей, що сприяє різноманітності проявів неопатримоніалізму.

1.2 Особливості функціонування та механізм дії політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму

Згідно з інституційним підходом політичні інститути визначаються як норми

та правила, покликані впорядковувати індивідуальну поведінку громадян, яка визначає вплив організаційних структур і норм на політичний процес (Бунецький 2011: 142). Якщо ж спиратися на неінституційний підхід, то політичними інститутами є “складні комплекси, що містять у собі формальні та неформальні правила, систему норм, символів, моральних шаблонів, які формують «сенсові рамки» позицій та дій індивідів” (Бунецький 2011: 143).

В умовах неопатримоніалізму особливості функціонування політичних інститутів і механізм їхньої дії набуває певних змін. Насамперед тим, що вони пронизуються клієнтелізмом: відбувається вертикальний розподіл влади, у центрі якої впливова особа – патрон. Він обмінює ресурси й послуги на лояльність та політичну підтримку, формуючи патронажно-клієнтарні мережі навколо себе. Таким чином, клієнтелізм забезпечує основу й стає одним із головних механізмів функціонування політичних інститутів. Іншим важливим елементом є корупція. Вона допомагає прискорити та полегшити сам процес обміну різного роду привілеїв на лояльність, забезпечуючи існування неформальних зв'язків і всієї неопатримоніальної системи. Корупція глибоко вбудовується в останню та перетворюється на незмінну її частину. Важливо зазначити, що класифікація певних процесів чи дій як корупційних залежить від держав і їхнього законодавства. Наприклад, у США практика лобіювання є законною й прийнятною, тоді як в інших країнах навпаки (Hale 2014: 26). Як пише Гейл, “ця поведінка багато в чому стосується розширених мереж фактичних знайомств і тому підпадає під категорію патроналізму” (Hale 2014: 26-27). Проте якщо неформальна поведінка визнається законом, то корупцією її вважати не можна.

Неопатримоніалізм також характеризується наявністю як формальних, так і неформальних правил, яких мають дотримуватися актори та за якими функціонують політичні інститути. Важливим моментом є імплементація саме формальних правил: залежно від неформального виміру (наприклад, особистісних зв'язків) їхнє застосування може змінюватися та використовуватися по-різному.

Варто згадати й про таку особливість неопатримоніальної системи як

відсутність ідеологічності. Особливо це стосується політиків і партій. Приналежність до останніх залежить насамперед від особистої вигоди, а не ідеологічних поглядів. До формальних функцій партій додаються приховані: розподіл патронажу й мобілізація підтримки свого лідера – патрона. Якщо між ними відбувається конкуренція, то, як правило, за ренти й іншого виду бонуси. Проте часто вона є демонстративною, тоді як “за лаштунками” партії та окремі політики співпрацюють для отримання взаємної вигоди.

Президент у неопатримоніальній системі може бути головним патроном на вершині власної патронажно-клієнтарної піраміди. Свою посаду він може використовувати для розподілу привілеїв в обмін на лояльність та впливу на застосування формальних правил, оскільки його воля має більшу неформальну вагу. Здійснити це легше, якщо президентська партія отримує більшість у парламенті, бо тоді він перетворюється на інструмент просування й захисту своїх інтересів. Крім того, парламент набуває прихованої функції легітимізувати рішення президента. У такому разі, законодавчий орган влади втрачає автономію й реальну можливість впливати на виконавчу владу та стає місцем розподілу патронажу під керівництвом президента.

Особливості функціонування судової гілки влади також змінюються. Вона може використовуватися головним патроном (президентом) або меншими патронами для власного захисту й переслідування політичних опонентів.

Зважаючи на наявність прихованого рівня функціонування політичних інститутів, можна зробити висновок про розділення формального та реального їхнього функціонування. Інституції, хоч і створюються “як легітимний фасад системи але загалом внутрішньо підпорядковані «патримоніальній логіці» свого функціонування” (Фісун, Мовчан 2024: 132). Важливу роль у цьому грають історичні особливості розвитку держави. Наприклад, під час перетворення Османської імперії на сучасну турецьку державу політична еліта намагалася імпортувати класичні інститути демократії (Nişancı 2002: 125). Однак, через збереження “патріархального менталітету” (сприйняття держави як “батька”, який

опікується суспільством і знає, яким має бути ідеальний порядок) інституції не почали діяти так, як передбачалося (Nişancı 2002: 125). Вони перетворилися на інструмент влади для легітимізації й просування своїх рішень. Існування політичних партій, виборів, свободи голосувати й бути обраним і тд. стають спробами приховати неформальний вимір політики (Nişancı 2002: 125).

Продовжуючи тему виборів, можна сказати, що неопатримоніалізм значно на них впливає, викривлюючи їхні роль і функції. Цей вплив можна охарактеризувати наступним чином:

- Клієнтелізм і патронаж сприяють тому, що виборці голосують не за ідеологічним принципом, а залежно від того, який кандидат/партія надасть найбільше благ. Політики стають залежними від патронів, тому діють у їхніх інтересах, а не в інтересах виборців;
- Корупція проявляється в підкупі виборців, залученні додаткових, незаконно отриманих ресурсів для передвиборчих кампаній. Вона послаблює політичні інститути, що перешкоджає формуванню й розвитку демократичних норм і практик, що, у свою чергу, сприяє зменшенню конкурентності й прозорості виборів;
- Рентоорієнтованість створює залежність кандидатів від фінансових груп, їхньої підтримки й ресурсів. В обмін на це групи можуть вимагати лояльності та вигідних для себе рішень.

Досліджуючи вибори в Гані, С. Ліндберг виділив інші особливості виборчого процесу в умовах неопатримоніалізму (Lindberg 2003: 128):

1. Пошук патронажу перетворює вибори на “сезон врожаю” для електорату, який очікує на отримання “винагород”/вигод від політиків перед виборами, а не після, як це відбувається в ліберальних демократіях;
2. Вибори стають грою, де “переможець отримує все”. У разі збільшення кількості гравців, піднімаються й ставки, через що кандидати вдаються до будь-яких методів, аби забезпечити собі перемогу. Вибори перетворюються на економічне протистояння (у кого більше фінансових ресурсів) та

змагання патронажних мереж;

3. “Підзвітність може перетворитися на розподіл патронажу”. Поки депутати надають підтримку клієнтам у персоналізованих мережах, вони можуть вільно діяти в питаннях політики. Громадяни, щоб бути почутими, повинні мати особисті зв’язки з патроном;
4. Існування й вагомість патронажно-клієнтарних мереж відсіює “ширих, але бідніших” індивідів, що призводить до зниження якості обраних лідерів.

За словами Ремінгтона, Гейл запропонував пояснення специфічності відносин формальних і неформальних інституцій: “формальні інститути, такі як конституції та вибори, мають значення остільки, оскільки формують очікування учасників політичної гри щодо того, хто має владу” (Remington 2016: 209).

Гейл також пише, що реальна влада зосереджується в неформальних (патронажно-клієнтарних) мережах на чолі з впливовими патронами, якими можуть бути не лише президенти, а й прем’єр-міністри, очільники конгломератів, державних інституцій, голови “кланів” та інші (Hale 2014: 95). Характерною рисою цих мереж є їхня гнучкість і всеохопність, яка дає змогу неформальним зв’язкам проникати в різні сфери суспільства та за межі формальних інституційних кордонів (Hale 2014: 95).

Щодо конституцій, Гейл зазначає, що вони “впливають на конфігурацію мереж у певній країні, формуючи очікування мереж щодо майбутніх відносин влади, тим самим вирішуючи проблеми, з якими мережі зазвичай стикаються у вирішенні, як координувати свої дії” (Hale 2014: 96). За його словами, конституції або полегшують, або ускладнюють головним патронам структурування основних мереж у пірамідальну структуру, “наділяючи ці мережі магнітними зарядами, які можуть або відштовхувати, або притягувати” (Hale 2014: 96).

Функціонування політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму вирізняється патерналістським характером, який зберігається навіть після виборів і відповідних змін влади. Він проявляється в ставленні до держави та її голови як до “батька”, а до громадян – як до “підданих”. Прихід до влади нового президента

розглядається як зміна одного покровителя зі своїми специфічними рисами на іншого (Nişancı 2002: 125). Якщо йому вдається розширити й закріпити свою владу, наділивши систему авторитарними рисами, то й рішення починають прийматися без реальної участі народу, хоча й від його імені.

Ще однією рисою неопатримоніалізму є ієрархічна структура влади, яка існує всередині інститутів і визначається не лише формальним виміром (наприклад, посадами), а й міжособистісними зв'язками, що у свою чергу визначають неформальний статус акторів й інституцій. Між державою та суспільством може бути встановлений ієрархічний зв'язок, заснований на ідеї контролю над суспільством (Nişancı 2002: 136). Він сприяє збільшенню впливу виконавчої влади на чолі з президентом, який отримує можливість зміцнити свої позиції як головного патрона. Еліти, які представляють виконавчу гілку мають змогу керувати суспільством на основі цього (Nişancı 2002: 136). Ієрархічна структура визначається “ідеальним дизайном порядку”, створеним державою і її інститутами. Нішанджі пише, що подібне відбувалося в Туреччині на початку 2000-х років . Він зазначає, що “ідеальний дизайн устрою неминуче відродить поняття комунального (родового) духу спільноти, зв'яже членів спільноти один із одним органічними зв'язками, завадить їм вийти за межі відведених їм ролей і поставить суспільство в пасивне становище” (Nişancı 2002: 133).

Як було зазначено вище, політичні інститути в умовах неопатримоніалізму стають інструментами легітимізації рішень правителя – головного патрона. Легітимізаційні механізми в такому разі включають використання формальної раціональності як виправдання, що можна побачити на тому самому прикладі Туреччини. Цитуючи Е. Махчупяна, Нішанджі пише, що в часи Османської імперії легітимізація забезпечувалася священними традиціями й шаріатом, але в модернізованій Туреччині вони були замінені законністю та раціональністю (Nişancı 2002: 126). Різниця полягає й у тому, що поміркована утилітарна влада містить лише процедурні правила, тоді як османсько-турецька – виключно іманентні (Nişancı 2002: 126). Останні визначають раціональність і законність –

інструменти легітимізації сучасних рішень влади (Nişancı 2002: 126). Тобто неформальні інструменти легітимізації з минулого нікуди не зникли – вони просто відійшли в тінь, досі маючи великий вплив у виправданні рішень правителя.

Наступний легітимаційний механізм – це апеляція до “вищих інтересів держави”. У Туреччині, наприклад, головним завданням політиків в умовах неопатримоніалізму стало не “озвучити вимоги суспільства та задовольнити суспільство, даючи змістовні відповіді на ці вимоги”, а “визначити те, що суспільство має вимагати та інформувати їх про це” (Nişancı 2002: 134). Політичні інститути перебувають у неформальній власності головного патрона, тож вони та їхні члени (як-от політики) вимушені виправдовувати рішення президента, зокрема пояснюючи їх кінцевою метою на благо держави й суспільства.

Деякі легітимаційні механізми виникають одразу під час модернізації країни та відкривають еліті шлях “на вершину соціальної ієрархії”, що дає можливість “визначати інтереси від імені суспільства” (Nişancı 2002: 134). У такому разі інтереси суспільства стають статичними (не змінюються з часом природнім чином), натомість прослідковується тенденція еліт нав’язувати суспільству “правильні” інтереси й цінності на основі ідеального, на їхню думку, порядку (Nişancı 2002: 134). Місія модернізації, за словами Нішанджі, “перетворила модернізаторів на соціальних інженерів і, надавши їм право цявляти суспільство, розірвала зв’язки живого суспільства з часом і простором” (Nişancı 2002: 130). Автор цитує Кадиоглу, наголошуючи на тому, що не нація створювала державу, а держава – націю (Nişancı 2002: 130). Через це суспільство не мало змоги дійсно відігравати основну роль у політичних й історичних процесах (Nişancı 2002: 130).

В умовах неопатримоніалізму влада черпає джерело легітимності не у формальних повноваженнях, а у здатності патрона підтримувати й поширювати свою патронажно-клієнтарну мережу. Варто зазначити, що ці мережі перетинають не лише формальні інституційні, а й ідентичні кордони. Поширення мережі може відбуватися на основі дружніх, сімейних чи фінансових/ділових зв’язків (Hale 2014: 95). Від охоплення мережі, її здатності проникнути в кожну гілку

влади та затриматися там залежить легітимність влади. Що глибшими є її неопатримоніальні корені, то стійкішою вона є.

Динамічність і змінність патронажно-клієнтарних мереж теж може слугувати джерелом легітимізації влади. Перебудовуючи їх, вона має змогу адаптовувати нові мережі до актуальних політичних і не тільки умов, а також розширювати їх, залучаючи нових клієнтів, залежно від своїх потреб й інтересів.

Неопатримоніалізм позбавляє політичні інститути функції контролю, яку перебирають на себе патронажно-клієнтарні мережі. Здійснення цього контролю відбувається різними способами. Перше – це використання особистих зв'язків. Наприклад, олігархи, які формально є просто бізнесменами, отримують доступ до різних гілок влади за допомогою особистісних зв'язків. Вони та інші патрони можуть створювати “клани” на основі як родинних відносин, так і дружніх, фінансових, приятельських тощо (Hale 2014: 95).

Багато механізмів контролю стосуються економічної сфери. Так, він може здійснюватися через вплив на економічні потоки за допомогою неформальних каналів. Для пострадянського простору така практика є поширеною, оскільки олігархи, як правило, володіють великими компаніями й бізнес-структурами, часто близькими до влади й пов'язаними із державними структурами (Hale 2014: 99). Варто зазначити, що окрім економічних потоків, патрони здійснюють контроль і за допомогою власних медіа-ресурсів (найпоширеніший приклад – це телеканали). Гейл наводить приклад Гейдарова – голови Міністерства надзвичайних ситуацій Азербайджану. У другій половині 2000-х рр. він мав змогу значно впливати на загальнонаціональну політику через наявність у зазначеному міністерстві власних воєнізованих підрозділів (Hale 2014: 116). До того ж, його родина володіла великими бізнес-активами, які давали змогу інвестувати в один із районів Азербайджану, де як наслідок сформувалася велика база лояльності (Hale 2014: 116).

Іншим “економічним” механізмом є здатність створювати власні економічні імперії всередині державних структур. Керівники останніх, а також різного роду

високопосадовці формують особисті бізнес-імперії, навіть при тому, що ті не мають зв'язку з фактичними повноваженнями їхніх офіційних посад (Hale 2014: 95). Наприклад, у згаданому вже Азербайджані міністри розбудовують власні бізнес-імперії, незалежно від того, чи вони стосуються їхніх офіційних обов'язків (Hale 2014: 95). В Узбекистані після приходу до влади Карімова патронажно-клієнтарна мережа його рідного регіону отримала доступ до міністерств, що контролюють галузі енергетики й видобутку золота (Hale 2014: 108). Інший клан, який базувався в Ташкенті, “отримав” міністерства, відповідальні за торгівлю й фінанси (Hale 2014: 108).

Політичні інститути в неопатримоніальній системі не обмежуються втратою функції реального контролю. Вони також позбавлені можливості реально впливати на утримання й зміцнення влади. Патрони, замість використання формальних механізмів, обирають як варіант розподіляти ресурси й обмінювати їх на лояльність, здійснювати примус частини суперників, тоді як іншу частину кооптувати до основної патронажно-клієнтарної мережі через надання посад і певних вигод.

Зважаючи на всі згадані “втрати” формальних політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму, їх можна назвати слабкими. Це пояснюють браком “підтримки з боку глибоко вкорінених неформальних правил, які пропонують стимули, відмінні від стимулів формальних інституцій” (Bektas 2025: 4). Водночас неформальні інститути – це один із факторів, завдяки яким формальні можуть існувати в неопатримоніальних системах. Їхній взаємозв'язок особливо помітний у гібридних режимах, де “структура стимулів формальних правил...підкріплює усталені неформальні правила та допомагає підтримувати владу” (Bektas 2025: 4). Формальні інституції створюють структуру стимулів, що включає чіткі й неформальні положення, які спонувають акторів до клієнтелізму й “патронажних дій” (Bektas 2025: 7). Для того, щоб вижити, їм доводиться переорієнтовувати свої структури стимулів на підтримку неформальних правил, легітимізуючи їх (Bektas 2025: 4). Неформальні інститути віддячують формальним підтримкою у

пристосуванні до формування поведінки акторів, якщо ті інститути не мають відповідних стимулів (Bektas 2025: 3-4).

Слабкість формальних інститутів деякі науковці пов'язують із колоніальним минулим великої кількості неопатримоніальних країн. Традиційні способи організації, цінності, норми та звичаї в цих державах залишилися достатньо стійкими, щоб не лише витримати появу формальних інституцій, а й “захопити” їх, нав'язавши свої правила політичної гри (Remi Aiyede, Afeaye Igbafe 2017: 507, 512). Хоча виникає питання: чи це традиції виявилися такими сильними, чи формальні інститути – слабкими? Є привід схилитися до другого, бо на відміну від стабільних демократій, інститути в постколоніальних державах будувалися виключно для контролю над населенням та видобутку ресурсів, тому вони й не були призначені для розвитку в розумінні теорії модернізації (Remi Aiyede, Afeaye Igbafe 2017: 506).

Зміна особливостей функціонування торкається політичних інститутів не лише загальнонаціонального рівня, а й регіонального. На останньому це іноді проявляється виникненням такого явища як “регіональні політичні машини”, які можна визначити як сукупність місцевих патронажно-клієнтарних мереж, сформована навколо регіональних лідерів (Hale 2014: 110). Вони є притаманними для пострадянського простору, хоча варіанти їхнього створення можуть відрізнятися. Наприклад, регіональні політичні машини можуть виникати зверху: центральні лідери (головні патрони) призначали “своїх” людей на місцеві посади для забезпечення контролю над відповідними регіонами. Останнє не завжди вдавалося зробити, бо цьому заважали вже сформовані місцеві мережі, здатні чинити опір центральному впливу (Hale 2014: 110, 114).

Іншим варіантом є створення цих машин знизу. Це було можливим під час та одразу після розпаду СРСР. Тоді у місцевих підприємців і регіональних лідерів з'явилася можливість формувати власні патронажно-клієнтарні мережі. Це ставало легшим, якщо вони отримували контроль над місцевими політичними інститутами та процесом приватизації (Hale 2014: 110-115). Місцеві патрони

могли контролювати ці інститути й за допомогою них розширювати свою мережу. У разі успішної розбудови ці мережі могли ставати впливовими на загальнонаціональному рівні гравцями.

Особливості функціонування політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму викликають у деяких дослідників занепокоєння через низьку ймовірність демократизації, яка зменшується все більше через переважання неформальних правил, які підривають демократичні процеси (Bektas 2025: 3). Політичні актори потребують стимулів, щоб грати за визначеними правилами, проте часто формальні інститути в неопатримоніалістських системах не можуть їх забезпечити, через що актори звертаються до неформальних практик, які дещо замінюють їм закони й інші види формальних правил (Bektas 2025: 3).

Демократичні правила не наслідуються, хоча й існує відповідний фасад, задля якого всі політичні актори грають ролі (Harnois, Gagnon 2023: 300). Можна розглянути, наприклад, вибори. У неопатримоніальних державах цей процес часто супроводжується використанням репресивних механізмів тими, хто перебуває при владі та всіма силами намагається там залишитися, оскільки “переможець отримує все” (Nawaz 2008: 4; Harnois, Gagnon 2023: 300). Функціонування акторів та інститутів під час виборів в умовах неопатримоніалізу чітко описує Е. Бекташ: “Контроль президента над публічними ресурсами та призначеннями створює сильні стимули діяти як патрон, оскільки це забезпечує більш надійний спосіб утримання влади. Зосереджуючись на отриманні достатньої підтримки від обмеженого кола осіб, президент уникає ризиків змагання з альтернативними кандидатами на виборах через програмні політики, які можуть не викликати такої ж відданості та призвести до втрати посади. Інші формальні інститути, такі як партійна організація та виборчі правила, можуть ще більше посилювати статус президента як патрона, розширюючи його контроль над ключовими політичними процесами – зокрема, над ресурсами, політиками, відбором кандидатів і переобранням. Така концентрація влади стимулює різні суспільні групи – включно з політичними елітами, бюрократами, виборцями та бізнес-групами – ставати

клієнтами, відповідаючи політичною підтримкою та лояльністю в обмін на доступ до патронажу” (Bektas 2025: 7).

Отже, функціонування політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму зазнає певних змін. Зважаючи на силу місцевих традицій, формальні інституції виявляються надто слабкими, щоб боротися з усталеними й перевіреними часом способами організації та управління. Вони втрачають свої функції, які перетікають до неформальних інститутів, як і майже вся реальна влада. Для виживання формальним інституціям доводиться діяти за неопатримоніальними правилами, тим самим зміцнюючи їх. У довгостроковій перспективі такі режими ризикують стикнутися із значними проблемами у вигляді згорання демократичних практик, оскільки все більше влади й повноважень переходитиме до неформальних інститутів. Формальні ж, які б мали визначати особливості політичної гри й окреслювати її правила, опиняються в пастці: вони стають залежними від неформальних інституцій, які певний час підтримують їхнє існування, але врешті-решт призводять до занепаду.

РОЗДІЛ 2

ГНУЧКІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ В УМОВАХ НЕОПАТРИМОНІАЛІЗМУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

2.1 Поняття та реалізація гнучкості політичних інститутів: зарубіжний досвід

Гнучкість політичних інститутів можна визначити як їхню здатність адаптовуватися до суспільних потреб і змін обставин, зберігаючи при цьому свою ефективність. Вона визначає “як швидкість впровадження нової політики в суспільстві, так і те, наскільки уряд може змінювати існуючу політику” (Andina-Díaz, Feri, Meléndez-Jiménez 2021). Існують й інші визначення: наприклад, що гнучкість інститутів є здатністю створювати нові інститути або особливістю формальних і неформальних інституцій у вигляді надання індивідуального вибору (Davis 2010; Easley, Roberts, Tian, Yang 2014: 2). Останнє пов’язане з гібридністю неопатримоніальних практик, що зумовлюють різноманітність застосування формальних правил (Ermakoff 2011: 190). Тобто гнучкість інститутів передбачає відсутність суворих формальних правил, які б суттєво обмежували поведінку акторів і сповільнювали процес адаптації до нових обставин.

Зазвичай поняття неопатримоніалізму використовується з негативним забарвленням, однак у контексті інституційної гнучкості він може мати позитивний ефект. Особливо це стосується “крихких держав” (fragile states), для яких неформальні практики стають стабілізуючим елементом.

Крихкими державами називають країни, які терплять крах у легітимності та спроможності (de Waal 2009: 5). Вони визначаються за наступними узагальненими критеріями:

- 1) не надають послуги рівноправним чином;
- 2) позбавлені монополії на насильство на своїй території;
- 3) не дотримуються демократичних процесів у виборі лідерів;

4) не використовують міжнародну допомогу належним чином (de Waal 2009: 5).

А. Багінський визначає крижкі держави інакше: це держави, у яких криза відбувається в одній або декількох підсистемах: політичній, економічній, безпековій тощо (Багінський 2022: 30). Колишній Департамент міжнародного розвитку Сполученого Королівства (Department for International Development) називав крижкими країни, чий уряд не може виконувати для більшості населення основні функції: забезпечувати територіальний контроль, безпеку й захист, управляти державними ресурсами, надавати основні послуги та підтримувати можливості найбільш вразливих людей забезпечувати себе (Department for International Development 2005: 7). А П. Кольєр дотримується думки, що крижкі держави “найкраще визначити тим, чим вони не є: вони не є ані згуртованими державами спільних інтересів, ані фактично репресивними автократичними державами”, а ще вони можуть і не брати участь у відкритих конфліктах та зазвичай є погано захищеними від “масштабних безладів” (Collier 2016).

Крижкі держави відхиляються від норм належного управління й розвитку (de Waal 2009: 5). Їхні інститути, як правило, неспроможні самостійно вирішувати політичні конфлікти всередині держави, через що страждає їхня легітимність і легітимність держави загалом. Це відкриває шлях для розпалення існуючих суперечок і початку потенційних громадянських війн, які згубно впливають на суспільство, послаблюючи його (de Waal 2009: 2). Хоча “крижкість” держави цілком може співіснувати із сильним суспільством, у яких соціальні зв’язки залишаються міцними попри різного роду конфлікти (de Waal 2009: 2). Тим не менш, такі країни мають складну взаємодію із західними урядами та міжнародними інституціями (de Waal 2009: 2).

Саме поняття “крижкості” можна визначати по-різному. Наприклад, можна спиратися на наслідки, із якими стикаються такі держави (експлуатація невідконтрольної території екстремістськими організаціями), або на умови цієї крижкості (незаконне управління, нездатність уряду надавати послуги населенню)

або ж на її чинники (економічні й інші потрясіння) (Albertson, Moran 2017: 2).

Група Світового банку (World Bank Group) визначають крижкі країни за характером проблем, із якими вони стикаються (World Bank Group 2024). Для класифікації використовуються дві категорії: рівень інституційної й соціальної крижкості/нестабільності та поріг смертності, спричиненої конфліктом відносно кількості населення (World Bank Group 2024). Крижкість у такому разі визначається як “системний стан або ситуація, що характеризується надзвичайно низьким рівнем інституційного та управлінського потенціалу, що суттєво перешкоджає здатності держави ефективно функціонувати, підтримувати мир і сприяти економічному та соціальному розвитку” (World Bank Group n.d.: 1). Конфлікт – “ситуація гострої небезпеки, спричинена застосуванням смертоносної сили групою, зокрема державними силами, організованими недержавними групами або іншими нерегулярними утвореннями з політичною метою чи мотивацією” (World Bank Group n.d.: 1).

Індекс крижких держав (Fragile State Index) виділяє чотири атрибути крижкості, які зустрічаються в більшості відповідних країн (Fragile State Index n.d.):

- Втрата фізичного контролю над своєю територією та монополії на законне здійснення на ній насилля;
- Ерозія легітимних повноважень, які стосуються прийняття колективних рішень;
- Нездатність надавати державні послуги громадянам;
- Неспроможність бути повноправним членом міжнародного співтовариства та взаємодіяти з іншими державами.

Можна побачити, що крижкість є комбінацією різних дисфункцій: від нездатності задовольняти життєво важливі потреби населення до залучення до конфліктів і втрати контролю над територією (Bertocchi, Guerzoni 2011: 2).

Вимірювати крижкість теж можна по-різному. Від обраних критеріїв залежать результати й кінцеві висновки (Brown, Stewart 2010: 1). Г. Браун і Ф.

Стюарт пропонують такі критерії: провал влади, провал у соціально-економічному забезпеченні та провал легітимності (Brown, Stewart 2010: 1, 3).

У державах зі слабкими державними й політичними інститутами патронаж є базовим принципом їхнього функціонування. Хоч він і нерозривно пов'язаний із корупцією, неефективністю та може сприяти економічній і політичній кризам, патронаж вносить в політичну систему елемент довіри, безпеки й стабільності. Це пояснюється нормалізацією та відповідно легітимністю неформальних практик у цих країнах. Як зазначає де Ваал, громадяни довірятимуть радше механізмам розподілу патронажу, ніж формальним інституціям, оскільки перші здаються більш справедливими у наданні ресурсів чи іншого виду бонусів (de Waal 2009: 2). Другі ж нездатні ефективно виконувати свої функції, через що втрачають довіру суспільства й відповідно легітимність.

Для демонстрації впливу неформальних практик на функціонування інститутів і їхню гнучкість А. де Ваал вводить поняття “політичного ринку” (political marketplace), що передбачає наявність патронажу у вигляді ресурсів, посад, привілеїв тощо як валюти, за яку можна купити лояльність (de Waal 2009: 7). Політика починає нагадувати економічний ринок, де одні актори (патрони) намагаються купити підтримку за якомога меншу ціну (патронаж), тоді як інші (клієнти) намагаються продати її за вищу ціну для отримання більшої кількості бенефітів. Автор називає це “політикою роздрібного патронату” (retail patronage politics) (de Waal 2009: 8). Вона покликана дати пояснення тому, як у слабких державах, а особливо тих, що потерпають від військових конфліктів, правителі залишаються при владі (de Waal 2009: 7).

Річ у тому, що наявність товарообігу, де товаром є патронаж, дає змогу уникати ситуацій, критичних для правителів. Як було зазначено раніше, неопатримоніалізм не характеризується ідеологічністю. Тож якщо виникають конфлікти щодо фундаментальних питань (етнічності, релігії і тд), у влади є варіант “відкупитися” наданням фінансових і не тільки привілеїв. Таким чином неопатримоніалізм наділяє політичну систему стабільністю, даючи їй змогу

вистояти перед різного роду кризами.

Враховуючи, що це неформальний вимір політики, сторони неопатримоніального товарообігу використовують різні інструменти для впливу на нього: від виборів, демонстрацій до проявів насилля, яке часто витісняє перших (de Waal 2009: 9). У крихких держава насильство відіграє важливу роль: воно може бути суттєвою частиною політичних торгів між елітами. Однак, незважаючи на слабкі інститути, ці країни інколи успішно регулюють насилля, не дозволяючи йому визначати результати цих торгів (de Waal 2009: 9). Вдаватися до насилля можуть як патрони (для тримання підданих під контролем чи силового залучення до своєї мережі), так і клієнти (для привернення уваги до себе й більш силової позиції у торгах) (de Waal 2009: 9).

Концепція політичного ринку особливо працює в контексті великих країн, де особливості існування й функціонування еліт можуть відрізнятися за регіонами. Відповідно моделі ведення перемовин щодо неопатримоніального обміну також є різними. Проте є два питання (de Waal 2009: 10), характерні для будь-яких таких торгів:

- 1) яка ціна обміну? Тобто скільки коштує лояльність;
- 2) чи умови уявного договору є довготривалими, чи короткотривалими?

Де Ваал розглядає особливості управління політичним ринком, звертаючи увагу на тактичні й стратегічні виклики, із якими стикаються правителі. Перше полягає в їхній спробі зберегти низькі ціни на лояльність для потенційних клієнтів, а друге – у підтримці доступності й стійкості неопатримоніальної системи в довгостроковій перспективі (de Waal 2009: 11).

Загалом, доступність забезпечити важко, оскільки вона пов'язана безпосередньо з економічною сферою, а сама неопатримоніальна система оперує як гра без виграшу. Якщо детальніше, то доступність забезпечується тоді, коли у правителя достатньо патронажу для всіх своїх клієнтів. Це одразу руйнується, як тільки країна стикається з економічною кризою, оскільки ціни на лояльність не падають, а обсяг патронажу зменшується. Як результат, правитель втрачає змогу

платити своїм “підданим” за підтримку. Тоді він постає перед вибором: або привласнювати ресурси (продати державні активи, пограбувати природні ресурси, привласнити допомогу та інше), або зменшити свою патронажно-клієнтарну мережу. Обидва варіанти мають достатньо негативних наслідків для держави: перше значно перешкоджає економічному розвитку, а друге – спричиняє образи покинутих клієнтів і потенційні конфлікти між ними й головним патроном (de Waal 2009: 12). Однак, досягти доступної неопатримоніальної системи навіть у таких умовах цілком можливо. Де Ваал бачить вихід в узгодженні економічної політики із системою розподілу патронажу, де перша має забезпечувати дохід як еліт, так і їхніх клієнтів (de Waal 2009: 13). Проте, лише цього буде недостатньо, оскільки доступність багато в чому залежить від зовнішніх умов (фінансової підтримки інших країн, можливих інтервенцій і тд) (de Waal 2009: 13).

Для забезпечення стійкості неопатримоніальної системи де Ваал (de Waal 2009: 13-14) виділив наступні речі, які мають бути в ній присутні:

- 1) стабільні й довготривалі угоди між елітами, які задовольняють усі сторони та не призводять до нових суперечок чи конфліктів;
- 2) інклюзивність, тобто включення в систему всіх еліт. Якщо це неможливо, можна проводити їхню ротацію – тоді ніхто не залишиться “поза бортом” і разом із тим вдасться уникнути встановлення й накопичення міцних патронажних мереж;
- 3) перемінне використання насилля як інструменту торгів, зокрема для запобігання накопиченню сили в інституціях безпеки, що могло б призвести в майбутньому до переворотів;
- 4) диверсифікація служб безпеки для контролю над масштабами використання насилля та для уникнення консолідації влади;
- 5) використання патронажу не лише у грошовому вигляді. Ним можуть бути земельні гранти, статуси і тд. Це допоможе тримати ціну лояльності низькою;
- 6) обмеження держави від зовнішнього впливу для уникнення входження в

систему іноземного патронажу та зниження конкуренції всередині політичної системи.

Як можна помітити, економічна ситуація має велике значення для неопатримоніальної системи та її інститутів, тому будь-які зміни в ній (економіці) неодмінно мають наслідки для останніх. Де Ваал (de Waal 2009: 15) виділяє монетизацію патронажу як тенденцію, що згубно впливає на стабільність політичних систем і гнучкість політичних інституцій. Він пояснює це економічною лібералізацією, неформальною кримінальною економікою та глобалізацією (de Waal 2009: 15). На останню варто звернути особливу увагу, оскільки саме вона, на думку науковця, зробила традиційний патронаж у вигляді символічного капіталу непривабливим (de Waal 2009: 15). Натомість популярною стала готівка, яку використовують уряди із сумнівною легітимністю для купівлі лояльності (de Waal 2009: 15-16). Такий вибір є зрозумілим, враховуючи те, що обмін готівкою складно контролювати, тож це відкриває додаткові можливості для здійснення неформальних практик. Зважаючи на таку особливість готівки, можна було б припустити, що її популяризація матиме позитивний вплив на неопатримоніальну систему, оскільки зміцнюватиме саму її основу – неформальні зв'язки й практики. Однак, де Ваал вважає, що така монетизація патронажу негативно впливає на доступність політичної системи (de Waal 2009: 16). По-перше, вона призводить до підвищення цін лояльності, чого не відбувається за використання символічного патронажу, якого у правителів зазвичай більше (de Waal 2009: 16). По-друге, “монетизований патронаж не знає кордонів” (de Waal 2009: 16). Контролювати його використання всередині країни та за її межами дуже складно, особливо для крихких держав, неспроможних регулювати політичний ринок (de Waal 2009: 16).

Паралельно з монетизацією патронажу відбувається регіоналізація політичних ринків, яка робить їх вразливими до зовнішнього впливу у вигляді іноземних країн із великим обсягом готівки. Крихкі держави можуть впасти в залежність від них і неформально втратити свою автономію (de Waal 2009: 17).

Крім того, стає складніше укладати стабільні й довготривалі угоди, необхідні для забезпечення стійкості неопатримоніальної системи (de Waal 2009: 17). У процесі їхнього підписання й торгів, які це супроводжують, часто вживаним інструментом стає насилля, оскільки інші види патронажу втрачають вагу (de Waal 2009: 16-17).

Монетизація та регіоналізація і так мають яскравий негативний вплив на доступність і стійкість неопатримоніальної системи, але вони можуть мати й крайні прояви. Останніх виділяють два: екстремальна дерегуляція, виражена заміною будь-яких неформальних зв'язків економічними (пов'язаними з готівкою) і зниженням ціни лояльності, що дає змогу заможним іноземним патронам заходити на політичний ринок і розширювати там свою мережу, та демонетизація патронажу, яка призводить до збільшення насилля й екстремізму (de Waal 2009: 17-18).

Можна побачити, що і монетизація, і демонетизація патронажу мають негативні наслідки, тож єдиним варіантом зберегти функціональність неопатримоніальної системи є пошук балансу між двома крайностями та підтримка її доступності й стійкості, про що було згадано вище.

Незважаючи на таку “безвихідь” у перспективах політичних систем, наділених неопатримоніалізмом, можна виділити таку його особливість як сприяння адаптивності політичних інститутів до кризових ситуацій. Це стає можливим завдяки проникненню неопатримоніальних практик у проміжки бюрократичних структур, що створює простір для зловживання формальними правилами та, за потреби, їхнього обходження (Ermakoff 2011: 189). Це дає змогу інститутам швидше реагувати на неочікувані ситуації й підлаштовуватися до нових умов, але є й зворотній бік: політичний процес, зокрема функціонування інституцій, стає менш прозорим, що може призвести до зменшення їхньої ефективності в довгостроковій перспективі.

Крім того, неопатримоніалізм супроводжується створенням т. зв. “вузлів агентності” (nodes of agency) (Ermakoff 2011: 192). Їх можна визначити як структурні елементи, за допомогою яких актори мають змогу мобілізуватися й

координувати дії для досягнення спільних інтересів. Вузли агентності стають у нагоді тоді, коли політичні інститути виявляються неспроможними самотійно протистояти викликам. Це стає можливим переважно завдяки тому, що вони формуються на основі особистих зв'язків і неформальних відносин. До того ж, вузли агентності позитивно впливають на колективні потенціал і спроможність інститутів, хоча ризикують у подальшому підірвати її породженням довільної влади, перешкоджанню стимулів для інновацій і сприянням фрагментації сфер впливу згори донизу (Ermakoff 2011: 182).

Яскравим прикладом того, як неопатримоніалізм може певний час підтримувати політичний порядок у крихких державах, є Афганістан 2001-2021 років. Коли США ввели війська, поваливши режим Талібану, “економіка перебувала в стані колапсу, а державні інституції були серйозно порушені. Водночас поліція та армія не існували” (Bizhan 2023: 3). Таке потрясіння підкреслило потребу суспільства в чомусь, що б забезпечувало стабільність у політичному порядку та вносило в нього визначеність. Ним стала сукупність традиційних правил, яка за відсутності формальних взяла гору у визначенні політичного устрою. Утворилася Ісламська Республіка Афганістан, де були встановлені формальні політичні інститути, які, однак, не мали реального впливу. Крім того, вони самі залучалися до неформального виміру політики, стаючи його елементом. Наприклад, президент як патрон захищав наближених до себе осіб і надавав їм право обходити чи ігнорувати формальні правила. Так, його клієнти могли “попадатися” на хабарництві, уникаючи відповідальності у вигляді певних санкцій або покарань, що вказує на пріоритетність особистих зв'язків (Maley 2018: 1006).

Мейлі називає Афганістан після 2001 року й до встановлення талібанського режиму “високоцентралізованою державою з політичною реальністю фрагментованої влади на місцях” (Maley 2018: 1005). І дійсно, місцева влада в цій країні мала свої особливості. Хоч там й існували локальні формальні інституції, реальна влада належала т. зв. “воєначальникам”/“ватажкам” (warlords). Раніше

вони були виключно військовими командирами, які допомагали коаліції на чолі із США боротися проти Талібану. Після 2001 року багато з них стали місцевими патронами, отримавши підтримку від патронажних мереж, які винагороджують партизанську лояльність (ODI 2019: 1). Ці ватажки розпочали розбудовувати власні патронажно-клієнтарні мережі на місцях, неформально захоплюючи локальні політичні й державні інститути. Вони вважали, що мають право отримати якусь винагороду за допомогу у створенні “нового” Афганістану (Mehran 2018: 96). Враховуючи, що політична система країни була повністю пронизана неформальними практиками, доступ до привілеїв чи самих інститутів, що могли б їх надати, був закритий для всіх, хто не входив у мережу президента або Північного союзу, який захопив усі найважливіші посади в країні (Mehran 2018: 100; Englehart, Grant 2015: 315). Ватажки розуміли, що для отримання бенефітів їм потрібно або проявляти особисту лояльність до президента та ставати повністю від нього залежним, або формувати свою суб’єктність і торгуватися з главою держави за патронаж. Більшість із них обирали другий варіант.

Варто зауважити, що Карзай (президент Ісламської Республіки Афганістан), незважаючи на міжнародну підтримку, не міг забезпечити безперечну владу центру на місцях, тож йому доводилося проводити неформальні перемовини з ватажками для збереження там стабільної ситуації. Можна сказати, що політичне управління трималося на тіньових договорах формальної центральної влади та неформальної регіональної. Сама наявність неопатримоніалізму уможливила існування такого зв’язку між центром і периферією, оскільки ватажки надавали перевагу патронажу, аніж ідеологічним принципам чи політичним амбіціям. Вони були готові співпрацювати з урядом доти, доки є інтерес у вигляді матеріальної та іншої вигоди (Englehart, Grant 2015: 301). Це допомагало уникати потенційних військових конфліктів або проявів насилля, яким запобігти було б набагато важче, якби не можливість “відкупитися”. Крім того, патронаж використовувався урядом для відвернення потенційних прихильників Талібану від надання останнім підтримки (Englehart, Grant 2015: 315).

Мегран стверджує, що неопатримоніальна система Афганістану трималася на взаємності та певному рівні легітимності, що робило її (систему) гнучкою, всеосяжною та стійкою до змін (Mehran 2018: 92).

Іншим прикладом позитивного впливу неопатримоніалізму на стабільність політичного порядку є Східний Тимор. Для кращого розуміння його устрою та витоків неформальних практик варто зазначити, що ця країна тривалий час існувала як португальська колонія, а потім більше двадцяти років була окупована Індонезією. Тобто вона не відзначається великим досвідом державобудівництва та незалежності, яку Східний Тимор офіційно здобув у 2002 році. Зважаючи на це, формальні інститути не були в змозі ефективно виконувати свої функції, через що були посунуті неформальними практиками. Тоді почала будуватися патронажно-клієнтарна піраміда, де вагоме місце посідала керівна партія (FRETILIN). Здобути високу посаду чи іншого типу привілеї можна було лише за наявності зв'язків із нею. У залежність партії впав навіть парламент, який став інструментом для здійснення ініціатив її членів (Goldstone 2004: 84).

На думку Каммена, здобуття незалежності призвело до поєднання обмежених ресурсів і загострення політичної кокуренції, що відкрило шлях до спалаху насилля (Kammen 2015: 18). Це проявилось 2006 року у вигляді збройних зіткнень між групами всередині силових структур (Kammen 2015: 18). Барма вважає, що цей конфлікт став відображенням давньої ворожнечі між елітами, захопленням держави та конкуруючими моделями “патронажної поведінки” (Barma 2016: 166). Керівна партія виявилася нездатною контролювати збройні групи (Barma 2016: 166). Тим самим вона змусила свою легітимність і довіру населення похитнутися, що продовжилось в наступні роки.

Суспільне невдоволення правлячою партією помітно зросло після того, як вона відмовилася витратити “нафтове багатство країни на подолання бідності, стимулювання зростання та створення вкрай необхідних робочих місць” (Barma 2016: 167-168). Річ у тому, що партія зробила для власного збагачення та розширення патронажно-клієнтарної мережі. “Нафтове багатство” вона

перетворила на патронаж, який обмінювала на лояльність. Барма припускає, що суспільне невдоволення діями партії “FRETILIN” призвели до її занепаду (Barma 2016: 170).

У 2007 році після виборів був сформований новий уряд, який отримав “у спадок” “нафтовий патронаж” і ті самі можливості для збагачення. Однак, на відміну від минулого уряду, новий вирішив стабілізувати ситуацію за рахунок розподілення ренти між ключовими виборчими округами, що знизило суспільну напругу та призупинило конфлікт між елітами (Barma 2016: 170-171). Вагомим фактором у забезпеченні принаймні короткострокового миру стали великі виплати ветеранам. Офіційною причиною була подяка держави за минулу службу, проте насправді це був “подарунок” від уряду в обмін на те, що ці озброєні ветерани не будуть провокувати сутички чи конфліктувати з владою.

Беручи до уваги історію старого й нового урядів, можна зробити висновок, що неопатримоніалізм може стати як і причиною занепаду, так й інструментом для забезпечення короткострокової стабільності в країні. Партія “FRETILIN” занадто інтесивно використовувала неформальні зв’язки й практики виключно для свого збагачення, тоді як наступний уряд виявився обережнішим. Він віддавав частину своїх привілеїв як одного з головних патронів, завдяки чому зміг досягти більш стабільної ситуації в державі.

Прикладом країни, де неопатримоніалізм допоміг швидше повернутися в стан миру, є Судан. З 1983 до 2005 років там тривала Друга громадянська війна між північчю та півднем. У неї було багато чинників: від етнічних і релігійних розбіжностей до боротьби за контроль над чимось більш матеріальним, як-от ресурсами. Наприкінці цієї війни (у 2003 році) паралельно розпочався конфлікт у Дарфурі на основі міжетнічної ворожнечі й нестачі ресурсів. Він відбувався між повстанцями та урядом Судану. Незважаючи на такі потрясіння, президент країни (Омар аль Башир) залишався при владі як під час них, так і надовго після. Де Ваал пояснює це вже згаданою раніше “політикою роздільного патронажу” (de Waal 2009: 8). Башир фінансово нагороджував усіх, хто проявляв до нього свою

лояльність.

Під час громадянської війни суданська влада застосовувала непатримоніалізм на свою користь: вона залучала ополчення на свій бік, даючи їм неофіційне право на здійснення пограбувань та заключення військово-комерційних партнерств, у межах яких офіцери укладали договори з торговцями, які “отримували прибуток від військових операцій – торгуючи дефіцитними товарами в оточених містах, продаючи крадену худобу та/або рубаючи ліс” (Spatz, Sarkar, de Waal 2021: 16). Повстанці також не нехтували особливостями неопатримоніалізму та намагалися “скуповувати” потенційних противників за допомогою “нафтової ренти” (Spatz, Sarkar, de Waal 2021: 17). Це нагадує приклад Афганістану, де уряд надавав певні бонуси потенційним прихильникам Талібану у спробі уникнути потенційного їхнього підсилення.

Стабілізуючий фактор неопатримоніалізму проявився в 2006 році на мирних переговорах в Абуджі щодо завершення дарфурського конфлікту. Ця подія мала дві сторони: формальну та неформальну. Перша полягала в складанні умов мирного договору та його підписанні, але найважливішою була друга. Вона стосувалася ціни, яку повстанці вимагали їм заплатити за припинення бойових дій. Де Ваал пише, що мова йшла про мінімум 100 млн. доларів, які уряд Судану мав передати одному із повстанських лідерів (de Waal 2009: 8).

Частково схожа ситуація була в Південному Судані, який виник внаслідок згаданої вище Другої громадянської війни в Судані. Там також була громадянська війна (2013-2021 роки) та існує неопатримоніальна система: південносуданські еліти вкорінені в усі політичні та державні інститути як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях (Spatz, Sarkar, de Waal 2021: 16). Ці еліти здобували ренту за рахунок видобутку нафти, але в 2012 році він припинився (Spatz, Sarkar, de Waal 2021: 17). Це призвело до економічної та політичної кризи, яка похитнула легітимність тодішньої влади, але вона змогла встояти, замінивши “нафтовий патронаж” на позиції/посади та ліцензії, які давала місцевим акторам за лояльність (Craze 2023: 4). Тобто влада і в Південному

Судані, і в Судані, збереглася саме завдяки неформальним практикам, незважаючи на кризові обставини, із якими вона мала зіткнутися.

Аналізуючи приклади Афганістану, Східного Тимору та Судану, а також паралельно згадуючи Південний Судан, можна зробити висновок, що неопатримоніалізм в умовах кризи може на певний час стабілізувати політичну систему та зберегти політичні інститути. Коли останні виявляються слабкими й нездатними протистояти викликам, неформальні практики перебирають на себе їхні функції. Від формальних інституцій залишається хіба що оболонка, однак принаймні вони зберігаються як сутність. Саме тому ключевим моментом тут є короткостроковість. Якщо від формальних інститутів тривалий час існують лише форми, то вони за деякий час втратять і їх. Однак, у моменті кризи, який завжди є хаотичним і динамічним, неопатримоніалізм може зробити внесок у певному захисту політичних інститутів від зникнення. Ще одним важливим моментом, який нам демонструють вище згадані приклади, є роль неформальних практик у запобіженні насиллю та швидшому поверненню до мирного стану. Неофіційні договори, які підписують сторони конфлікту, можна назвати мінливими та змінними, що допомагає акторам адаптуватися до нового турбулентного середовища (de Waal 2016: 2). Вони потребують менше часу на підписання та не діють тривалий час, тож якщо обставини раптово зміняться, що часто трапляється в кризових умовах, то їхнє перепідписання, редагування чи вихід із них буде швидшим, ніж ті самі дії, але з формальними угодами. Крім того, важливим є можливість “відкупитися” від потенційних початківців насилля/конфліктів чи їхніх союзників. Можливість уникати насильство в такий спосіб дають лише неформальні практики, притаманні неопатримоніалізму.

2.2 Гнучкість політичних інститутів у неопатримоніальній демократії України: адаптація в умовах війни

Політичні режими країн пострадянського простору поділяють на чотири типи (Fisun 2019: 91-92; Fisun 2012: 93-94):

- 1) султаністський, який характеризується крайньою концентрацією влади та присутній у, наприклад, Туркменістані й Узбекистані;
- 2) олігархічний, що супроводжується домінуванням олігархів і регіональних акторів та функціонував в Україні часів Кучми й РФ часів Єльцина;
- 3) бюрократичний, який передбачає державно-бюрократичні монополії і напівпримусову централізацію та суперпрезидентський режим, що здійснюється через правоохоронні структури. Присутній у Білорусі, РФ часів Медведєва та Путіна, Грузії;
- 4) неопатримоніальна демократія, що характеризується наявністю формальних інститутів і виборчих механізмів і конкуренцією політичних акторів, які намагаються захопити державу.

В Україні визначають саме останній тип – неопатримоніальну демократію. Він діє має багато спільного з подібними режимами в інших регіонах. Якщо розглядати виключно пострадянський простір, то характерні для нього неопатримоніальні режими можна означити як такі, де базові елементи сучасної демократичної системи формально існують, але насправді є фасадом, під яким ховається традиційне патримоніальне правління (Fisun 2003: 4).

Крім спільних характерних рис, ці режими поділяють схожі витоки: вони розпочиналися, зокрема через неформальні домовленості демократичних еліт, які вирішили встановлювати не демократичні, а напівдемократичні чи суто недемократичні режими (Fisun 2019: 76). Ці домовленості поставали у вигляді картельних угод “щодо обмеження конкуренції та виключення «аутсайдерів» з використання державних ресурсів” (Fisun 2019: 76-77). Вони були переважно ситуативними та схожими на короткострокові перемир’я під час “перманентної «війни еліт»”, а не “пакти про довгострокові правила гри і базові умови політичної конкуренції” (Фісун 2008).

Для України, як і для інших пострадянських країн, характерний режим, у якому влада зосереджується в руках окремого правителя, який зберігає її завдяки поширенню патронажу й залученню більшої кількості клієнтів у свою мережу

(Fisun 2003: 4). Він разом із елітами монополізує матеріальні ресурси та перетворює політичну гру на гру з нульовою сумою, де єдиним варіантом вижити у сфері політики є виграти, здобувши контроль над державою та її економікою (Fisun 2003: 4).

Головним патроном у таких режимах переважно є президент, який має свій клан, “заснований на регіональній чи етнічній єдності, а також сучасних рентиорієнтованих інтересах” (Fisun 2003: 4). Крім того, цей клан стає центральним елементом “партії влади”, завдяки чому він отримує змогу контролювати прибуткові галузі національної економіки (Fisun 2003: 4).

Неопатримоніалізм в Україні виник через те, що становлення демократичних інститутів розпочалося тоді, коли ще не трансформувалася раціонально-бюрократична система (Фісун 2008). Тобто відсутність державності до комуністичного правління відіграло значну роль у виникненні системи, яку ми можемо споглядати зараз. Подібна ситуація характерна не лише для України, а й для багатьох постколоніальних країн, у яких “демократичні інститути, виконуючи роль зовнішнього фасаду системи, підкорялися й адаптувалися до напівтрадиційної логіки свого функціонування, у якій основну роль відіграють не офіційні, а неформальні відносини й зв’язки клієнтарно-патронажного типу” (Фісун 2008). Намагання провести модернізацію під час національно-державного будівництва призводить до “неможливості реальної інтеграції й функціонування політики на основі демократичних механізмів конкурентного політичного процесу та формально встановлених раціонально-бюрократичних правил політичної гри” (Фісун 2008). Тобто це сприяє встановленню неопатримоніальної системи, зокрема через те, що рентиорієтованим групам стає вигідніше включатися в патронажно-клієнтарні мережі та підтримувати стан неповного поділу політики й економіки та незавершеності раціонально-бюрократичної трансформації (Фісун 2008).

Загалом, можна виділити наступні ознаки неопатримоніалізму, що присутні в Україні (Фісун, Мовчан 2024: 125-126):

- 1) ключовими акторами є олігархи й президент, який має як формальну, так і неформальну владу;
- 2) ключова роль надається патронажно-клієнтарним мережам, які базуються на особистих зв'язках і забезпечують доступ неопатримоніальних гравців до ресурсів;
- 3) мережі олігархів постають у вигляді політичних партій, які у формальній площині беруть участь у виборах, але насправді слугують інструментом для захоплення держави та її ресурсів;
- 4) самі партії грають роль політичних машин, які створюються “інвесторами” для пошуку й здобуття ренти на національному та місцевому рівнях.

Варто також відзначити, що для України характерними є режимні петлі, які настають із кольоровими революціями та поділяються на дві фази: авторитарно-бюрократичну та конкурентно-демократичну (Мадяр, Мадловіч 2023: 219-220; Фісун, Мовчан 2024: 126). Це добре демонструє модель траєкторії посткомуністичних режимів, запропонована Б. Мадяром і Б. Мадловічем (Додаток 2.2.1).

Розпочинала Україна з мультипірамідальної системи, що виникла після здобуття незалежності в 1991 році (Мадяр, Мадловіч 2023: 219). Тоді ж почали зароджуватися основи майбутнього неопатримоніалізму. Мацієвський вказує на тодішні неофіційні угоди дисидентів і колишніх комуністів, де останні залишалися управляти державою, обіцяючи в обмін провести національні демократичні реформи (Matsiyevsky 2018: 351). Це призвело до перетворення неформальних зв'язків й угод на інституціоналізовану практику (Matsiyevsky 2018: 351). А вже з середини 1990-х років політичний режим України можна охарактеризувати як гібридний (Matsiyevsky 2018: 350).

Розглянемо детальніше фази українських політичних режимів. Першою є авторитарно-бюрократична. Вона існувала під час президенства Кучми та Януковича. Перший зумів консолідувати свою владу, зменшивши роль парламенту та підпорядкувавши уряд Адміністрації Президента (van Zon 2005: 13). Для цього

він тісно співпрацював із нацважливішими регіональними кланами, видавав квазізаконні укази, які давали змогу обходити рішення парламенту та оминати уряд (van Zon 2005: 114).

У 2001 році Кучмі вдалося розширити свою владу за рахунок тіньового кабінету, який міг скасовувати урядові рішення (van Zon 2005: 14). Проте не лише через це уряд втрачав вагу. Це відбулося й через шантаж і хабарі, якими тодішній президент не нехтував у спробі маніпулювати як урядом, так і парламентом (van Zon 2005: 14). Народилася “держава шантажу”, де вагому роль відігравали підконтрольні Кучмі спецслужби, а їхні дії прикривала так само підвладна президенту судова система (van Zon 2005: 14).

Варто зазначити, що, незважаючи на всі згадані методи, Кучма не зміг повністю консолідувати владу, бо так і не спромігся створити “справжню пропрезидентську політичну партію” (van Zon 2005: 14). Через це йому доводилося балансувати між реформаторськими й націоналістичними силами, які були присутні переважно в західній частині України та промисловими магнатами у східній (van Zon 2005: 14). Донецькому клану він навіть надав фактичну автономію, щоб отримати підтримку на виборах 1999 року (van Zon 2005: 15). Вона була дуже важливою, оскільки саме місцеві клани мали визначальний вплив у регіонах (van Zon 2005: 15).

Загалом, державна влада за президенства Кучми зміцнилася та стала більш централізованою, що не в останню чергу стало можливим через бюрократів і збереження їхньої влади: система управління була настільки залежною від чиновників, що вони могли “ставити під загрозу свободу підприємств, інших організацій і простих громадян” (van Zon 2005: 15). Державний апарат почав нагадувати “мозвіку окремих інституцій, які більше піклуються про захист власних привілеїв, ніж про служіння суспільству” (van Zon 2005: 15).

Лояльність до патрона (президента) мала визначальне значення, а його укази фактично важили більше, ніж закони (van Zon 2005: 15-16). Формальні процедури прийняття рішень втрачали своє реальне значення, перетворюючись на фасад для

маскування неформальних зв'язків і процесів (van Zon 2005: 15). Вищі ланки державної служби, як і судова влада, не могли функціонувати самостійно, оскільки правлячі клани й наближені до Кучми особи втручалися в їхню діяльність і використовували на свою користь (van Zon 2005: 16).

Політична конкуренція також постраждала. Реальна опозиція зазнавала переслідувань і шантажу, а за деякий час була замінена декоративною, яка в підтримувала президента в потрібні йому моменти (van Zon 2005: 17). ЗМІ були підпорядковані режиму, а ліцензії на мовлення були продані близьким до Кучми олігархам (van Zon 2005: 17).

Наступного разу політичний режим України звернув у цей бік петлі, який можна назвати конкурентним авторитаризмом, під час правління Януковича. Однією з основних рис таких режимів є відсутність вільних і справедливих виборів задля збереження правлячого уряду при владі (Ambrosio 2017: 187). Досягти цього Янукович намагався трьома засобами: консолідацією влади, нейтралізацією опозиції та мобілізацією громадян (Ambrosio 2017: 187-188).

Зміцнити свою владу тодішній президент зміг завдяки посиленню контролю над судовою системою, скасуванню поправок до конституції 2006 року та встановленню контролю над своєю партією (Партією Регіонів) завдяки кооптації окремих депутатів і компромісу з елітами й бізнес-групами, які підтримували опонентів (Ambrosio 2017: 188; Фісун, Мовчан 2024: 128). Він також призначав на державні посади та включав у партію людей зі свого оточення чи навіть членів родини, намагаючись тим самим розширити свою владу. Насправді ж Янукович цим зменшував свою підтримку, “звужуючи коло тих, хто користувався перевагами його правління” (Ambrosio 2017: 188-189). Наприклад, бізнес-орієнтовані еліти та олігархи з власними медіа, які спочатку перегрупувалися навколо президента, під час Революції Гідності не надали йому підтримку (Фісун, Мовчан 2024: 128). Надання пріоритету сімейному клану мобілізувало опозицію, що разом із неуспішними спробами захопити медіа й нейтралізувати опозицію призвело до поразки президента (Ambrosio 2017:

189-190). До цього додалася відсутність провладної коаліції, бо в умовах типової для неопатримоніалізму гри, де переможець отримує все, потрібно було постійно демонструвати в парламенті своє домінування, що без неї є неможливим (Фісун, Мовчан 2024: 127).

Другою фазою є конкурентно-демократична, яка супроводжується встановленням електоральної демократії. Кожне повернення до цієї сторони режимної петлі розпочиналося з революції. Спочатку це була Помаранчева революція, яка, за словами Гейла, призвела до “«демократичної» конфігурації неформальних інституцій” (Hale 2011: 583). Це не була революція в класичному розумінні, оскільки патронажно-клієнтарні мережі та неопатримоніальні практики залишилися, як і їхня роль у виготовленні політики. Вони просто перерозподілилися для адаптації до нових формальних правил, у вигляді нової конституції, яка поділяла виконавчу владу між президентом і прем'єр-міністром (Hale 2011: 583, 598). Були й інші позитивні наслідки: збільшилася свобода медіа та прослідковувалися покращення в електоральному процесі, хоча в рівні корупції та управлінні нічого не змінилося (Hale 2011: 598).

Нова конституція надала більше свободи політичним і бізнес-елітам, запропонувавши їм дві великі мережі (президента й прем'єр-міністра) на вибір (Hale 2011: 603). Тим самим вона створила умови, які не дозволяли будь-якій одній патронажно-клієнтарній мережі монополізувати владу (Hale 2011: 583). Натомість відбувалася боротьба між згаданими двома полюсами, кожен з яких формальними й переважно неформальними методами намагався розширити свою владу. Тобто конкуренція була присутня, але радше в тіньовому вигляді. Як приклад можна навести такі неформальні угоди, які були заключені в той період (Hale 2011: 590, 599-602):

- 1) правляча на момент Помаранчевої революції влада не змогла перемогти одразу, тому погодилася з президентством Ющенка в обмін на передачу частини його повноважень прем'єр-міністру, який мав підпорядковуватися парламенту;

- 2) неофіційна угода з Кучмою, що полягала в мирній передачі влади в обмін на послаблення президентських повноважень. Формально вона вступила в дію в 2006 році, але реально – раніше, що є черговим підтвердженням визначального впливу “тіньового” боку політики;
- 3) угода Мороза та Януковича, який пообіцяв першому посаду спікера парламенту, якщо той перейде на бік тодішнього прем’єр-міністра;
- 4) Ющенко зміг “перемогти” Януковича, заручившись підтримкою Тимошенко, спричиненою неформальними домовленостями;
- 5) Під час протистояння з президентом Тимошенко вела неформальні перемовини з Партією Регіонів для потенційної співпраці.

Незважаючи на конкуренцію, Ющенко мав певні успіхи в розширенні своєї влади: він зумів підпорядкувати собі Міністерство оборони, частково судову гілку й поліцію (Hale 2011: 600-601).

Революція Гідності 2014 року була схожа на Помаранчеву тим, що не переросла з політичної в соціальну, бо не змінилися режим, соціальна структура та інституційне ядро (Matsiyevsky 2018: 350). І хоч з’явилися нові особистості в політиці, еліти змінилися лише частково – це те, що Мацієвський назвав “квазі-заміною еліт” (Matsiyevsky 2018: 350, 354). Насправді вона є доволі типовою для України. Ще на початку незалежності вкорінені в часи існування СРСР комуністичні еліти “перевтілилися” на націоналістичні, провівши перші демократичні вибори лише в 1994 році та сформувавши парламент, який гальмував зусилля уряди щодо реформ (Higley, Rakulski 1999: 306). Певні зміни сталися й з олігархами: їх можна поділити на Донецький клан й автономних та на “старих” і “нових” (Фісун, Мовчан 2024: 131; Matsiyevsky 2018: 355). Перші проводили неформальні перемовини та заключали відповідні угоди з президентом, а другі намагалися боротися за ренту (Matsiyevsky 2018: 355). Політичні мережі вдалося сформувати лише Порошенку та Коломойському (Фісун, Мовчан 2024: 131). Пізніше між ними була боротьба за ренту, яка закінчилася неофіційною угодою приватизувати Приватбанк (Matsiyevsky 2018:

353; Iwański 2016). Загалом, українські олігархи ніколи не намагалися щось змінювати в уряді, шукаючи натомість компроміс із будь-ким, хто отримував владу (Pleines 2016: 126). Вони часто займали вичікувальну позицію, вирішуючи до якого політичного табору приєднатися (Pleines 2016: 126).

Однією з основних змін, спричинених Революцією Гідності, було встановлення прем'єр-президентської моделі правління замість президентсько-парламентської, яка існувала до цього (Matsiyevsky 2018: 352). Проте, це призвело до трансформації лише формальних правил, тоді як “патримоніальна природа політичного режиму, принципи його організації та функціонування залишилися тими самими” (Фісун 2016: 10). Це підтверджується численними неформальними домовленостями. Наприклад, після Революції Гідності між колишньою опозицією відбувалися неофіційні перемовини щодо розподілу ключових державних посад, а також створювалися “тіньові” об'єднання політичних гравців для досягнення спільних цілей (Matsiyevsky 2018: 353).

Після того, як Порошенко став президентом, можна говорити про формування Вінницького клану, представники якого призначувалися на важливі державні посади (Matsiyevsky 2018: 354). Як і минулі президенти, він намагався зміцнити свою владу, зокрема за рахунок включення більшої кількості клієнтів до власної патронажно-клієнтарної мережі (Matsiyevsky 2018: 354). Варто зауважити, що ці спроби були успішними: деякі інститути, як-от Державне бюро розслідувань (ДБР), підпали під вплив Порошенка завдяки “своїм” людям на відповідних посадах (Matsiyevsky 2018: 354). А інституції, яких “захопити” було складніше, як-от Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), піддавали тиску з боку влади (Matsiyevsky 2018: 354). Загалом, президенту вдалося встановити контроль над судовою, виконавчою та великою частиною законодавчої гілок влади (Matsiyevsky 2018: 354). Не останню роль у цьому зіграли такі неформальні механізми, як укази, що не опубліковувалися навіть на офіційних сайтах, хоча де-факто вступали в дію (Matsiyevsky 2018: 354).

Коли до влади в 2019 році прийшов Зеленський, він не мав патрональної

піраміди, тому не міг вважатися верховним патроном (Мадяр, Мадловіч 2023: 221). Однак, її подальша побудова стала однією з характерних рис його правління. Сприятливі умови для цього виникли завдяки формуванню монобільшості в парламенті, яка забезпечувала відносну автономію Зеленського від усіх інших партій (Фісун, Мовчан 2024: 133). Іншими особливостями його режиму були прийняття антиолігархічного законодавства та здобуття регіональними кланами автономії внаслідок реформи децентралізації (Фісун, Мовчан 2024: 133).

Повномасштабне вторгнення РФ стало одним великим викликом для політичних інститутів України, створивши при цьому численні побічні проблеми, пов'язані з врегулюванням бізнесу, ситуації з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), збереженням соціально-економічної системи країни тощо (Kurnyshova 2023: 92). Як зазначає Курнишова, функціонування основних інститутів на той момент залежало від успіхів Збройних Сил України (ЗСУ) у відбитті російських сил і відновлення контролю над раніше окупованою територією (Kurnyshova 2023: 92). Успіхи ЗСУ дали змогу політичним інститутам зосередитися на вже згаданих проблемах, спричинених війною (Kurnyshova 2023: 92).

Варто додати, що російська агресія призвела до позитивних змін у відносинах суспільства з державою та т. зв. “ефекту гуртування навколо прапора”, що можна побачити з рівня довіри до президента в перші місяці повномасштабної війни (Kurnyshova 2023: 93-94). За даними КМІС, у травні 2022 року Зеленському довіряли 90% населення країни, тоді як не довіряли лише 7% (КМІС 2025a). Зважаючи на це, на думку деяких науковців і журналістів, президент у той час отримав можливість змінити небажані паттерни управління та багато репутаційного ресурсу для реалізації цих змін, але він ними не скористався (Kurnyshova 2023: 92; Starobin 2023). Натомість ми побачили централізацію влади, пояснену впровадженням заходів безпеки й відповідними обмеженнями (Jędrysiak 2024). Верховна Рада, Кабмін та політичні партії втратили своє значення й маргіналізувалися: перша перетворилася на інструмент підтримки президентських ініціатив, а останні почали проводити ребрендинг, змінювати лідерів і тд, щоб

“вижити”, залишившись актуальними (Kurnyshova 2023: 93; Jędrysiak 2024; Lebediuk 2023: 96, 101).

Маргіналізації парламенту посприяла криза монобільшості. Лебедюк виділяє два періоди в голосуванні Верховної Ради: перший охоплює період з травня по вересень 2022 року та характеризується консенсусом щодо підтримки рішень Зеленського, а другий тривав з жовтня 2022 року по вересень 2023 року й супроводжувався збільшенням частки тих, хто не голосував (Lebediuk 2023: 97-98). Тобто з часом голосів стало менше, через що монобільшість уже не могла самостійно ухвалювати ініціативи президента (Контракович 2023; Романюк, Кравець 2023). Як пояснюють Бурковський та Умланд, партія “Слуга Народу” зазнала фрагментації (Burkovskiy, Umland 2023). Вона розділилася на дві неофіційні групи: “піратів” і “павлюківців” (Романюк, Кравець 2023). Хоч обидві не хочуть “сваритися з Банковою”, через що часто підтримують президентські ініціативи, усе ж бувають “сюрпризи”, коли якась із груп відмовляється голосувати (Романюк, Кравець 2023; Тороп, Хоменко 2023). У такому разі партія намагається зібрати голоси будь-якими методами. За інформацією Романюка й Кравця, цим займається Давид Арахамія: він “забезпечує голоси під важливі закони та порядок у монобільшості” (Романюк, Кравець 2023). Крім того, журналісти повідомляють, що особливості збору голосів змінилися після повномасштабного вторгнення: з’явився неформальний тиск у вигляді того, що тепер “не прийнято відмовляти Зеленському” (Романюк, Кравець 2023). Під інший вид тиску підпала партія “ОПЗЖ”. Тут постала дилема: вона заборонена, що має призвести до втрати її депутатами мандатів, але робити це ризиковано, оскільки під загрозою опиниться дієспроможність парламенту (Lebediuk 2023: 100). Тож “СН” вирішила використовувати цю партію на свою користь. В обмін на “спокійне існування” депутати ОПЗЖ мають голосувати за “потрібні” ініціативи й законопроекти. Лебедюк звертає увагу на те, що під час першого періоду голосування у Верховній Раді підтримку “Слугі Народу” надавала переважно т. зв. “проукраїнська” опозиція, як-от “Європейська Солідарність”, а під час другого –

“проросійська” (Lebediuk 2023: 97-98). Той самий висновок робить і Контрактович: “До того ж якщо в перші місяці після початку великої війни потрібні голоси здебільшого додавали традиційно проукраїнські партії..., то від літа – дедалі частіше голоси надходять від колишніх прихильників «русского мира»...” (Контрактович 2023). Зважаючи на кризу монобільшості, журналісти зазначають, що Верховна Рада вже “де-факто нікого не представляє” (Романюк, Кравець 2023). До цього додається проблема низької управлінської ефективності та низький рівень довіри до парламенту й уряду, що разом із високою довірою до президента може призвести до інституційної дестабілізації в майбутньому (Саліженко 2025; КМІС 2025b; Kurnyshova 2023: 93).

Як уже було зазначено, Верховна Рада перестала фактично виконувати свої функції, ставши інструментом у руках влади для прийняття президентських ініціатив. На чому ж тоді тримається управління? ЗМІ повідомляють, що реальний вимір політики тепер ще більше відбувається “за лаштунками”, тобто в паралельній системі влади (Тороп, Хоменко 2023). Вона виникла через домінування неформальних механізмів правління над формальними та великий масштаб застосування перших (Jędrysiak 2024). Поточну форму державного управління в Україні іноді називають “офісно-президентською республікою” (Саліженко 2025). Це можна пояснити тим, що Верховна Рада потрапила в залежність від Офісу Президента. Хоча раніше вони працювали разом, окрім певних стратегічних питань, під час розгляду яких парламент втрачав реальні функції (Романюк, Кравець 2023). Річ у тому, що Конституція не визначає межі впливу ОП, що призводить до унікальної позиції в системі державних інституцій (Тороп, Хоменко 2023; Jędrysiak 2024). Формально це допоміжна структура, яка надає організаційну, консультативну та експертну підтримку президенту (Jędrysiak 2024). Її очільник спочатку мав завдання координувати роботу підпорядкованих служб й органів, але згодом отримав повноваження контролювати виконання указів і розпоряджень глави держави (Jędrysiak 2024). Хоч офіційно керівник ОП є далеко не найвпливовішою людиною в країні, невизначеність меж його впливу

створює багато можливостей для неформального впливу на президента й різноманітні політичні процеси (Jędrysiak 2024).

Потенціалом посади очільника Офісу Президента скористався Андрій Єрмак, на якого потрібно звернути більшу увагу в контексті розгляду нинішньої системи управління в Україні. Спочатку він обійняв посаду помічника президента та в цій ролі готував Зеленському міжнародні поїздки та зустрічі з іноземними лідерами, не втручаючись у внутрішню політику, а пізніше став головним його перемовником з РФ (Тороп, Хоменко 2023). Вплив Єрмака стрімко зріс після початку повномасштабного вторгнення: тоді ОП став виконувати функції політичного уряду, а його керівник взяв на себе багато нових завдань (Тороп, Хоменко 2023). Тепер Єрмак “повністю відповідає за переговори з міжнародними партнерами, веде комунікацію з парламентом, урядом та силовим блоком”, “лобіює створення міжнародного трибуналу” для покарання російських злочинців, презентує український план миру “на міжнародній арені від імені президента Зеленського” та координує питання обміну полонених, хоча офіційно цим має займатися ГУР (Тороп, Хоменко 2023). Тобто сфера впливу ОП тепер охоплює й внутрішню політику, особливо враховуючи, що саме через нього відбувається комунікація глави держави з урядом і міністерствами (Тороп, Хоменко 2023).

Проте керівники ОП (раніше – Адміністрації Президента) були й до цього, але жоден із них не зміг здобути стільки неформального впливу. Дослідники й журналісти пояснюють це демонстративною відсутністю амбіцій у Єрмака (Jędrysiak 2024). Сам він називає себе “менеджером президента” та висловлює готовність виконувати будь-які доручення Зеленського (Давиденко, Федорчук 2023). Можна припустити, що саме завдяки цьому керівник ОП завоював високий рівень довіри з боку глави держави, і це є одним із головних факторів, які дають йому змогу триматися у владі. ЗМІ пишуть, що Єрмак – незамінна фігура для Зеленського, яка подає йому інформацію крізь свою призму, мачи змогу тим самим “м’яко” впливати на нього (Тороп, Хоменко 2023). Це черговим підтвердженням неопатримоніалізму в Україні: більше значення надається

особистим зв'язкам і відносинам, а не офіційним ролям чи посадам (Jędrysiak 2024).

Ще одним проявом неопатримоніалізму можна назвати призначення на важливі посади “своїх” людей і звільнення “незручних”. Наприклад, звільнення генерала Валерія Залужного багато хто вважають усуненням конкуренції для Президента, а віце-прем'єр-міністра Олександра Кубракова – покаранням за надмірну самостійність у зв'язках із зовнішніми партнерами (Jędrysiak 2024). Водночас, ставши очільником ОП, Єрмак оточив себе довіреними людьми, замінюючи ними людей, призначених на ці посади своїм попередником (Jędrysiak 2024). Як приклад “зручних” призначень можна навести призначення керівником антикорупційної прокуратури Олександра Клименка, директором НАБУ – Семена Кривоноса, генеральним прокурором – Андрія Костіна, послом України в Болгарії – Олесі Ілашук тощо (Тороп, Хоменко 2023). ВВС Україна наводить результати розслідувань журналістів Bihus.Info: “наближених до голови офісу президента людей призначили на високі посади до міноборони, нацбанку, державних структур та компаній, правоохоронного та силового блоку” (Тороп, Хоменко 2023). Обурення у антикорупційних органів викликало “політичне виживання” Кирила Тимошенка, якому як раднику міністра оборони доручено контролювати будівництво фортифікаційних споруд, та заступника керівника ОП Олега Татарова, якого Єрмак використовує “для забезпечення лояльності з боку офіцерів кримінальної юстиції” (Tucker 2024).

Іноді збільшення впливу ОП називають узурпацією влади та демократичних процесів (Романюк, Кравець 2024; Tucker 2024). Існує думка, що Єрмак намагається розширити свій олігархічний клан, змінивши “старих” олігархів, які після початку повномасштабної російської агресії дещо втратили свій вплив (Starobin 2023). Наприклад, він включив у цей клан Ростислава Шурму, віддавши посаду заступника керівника ОП (пізніше його звільнили за указом президента), хоча раніше той роками працював на клан Ахметова (Starobin 2023). Можна згадати й те, що двоє з п'яти членів наглядової ради “Укрнафти” є наближеними

до Єрмака людьми: мова йде про його юристку Розу Тапанову та радника Андрія Готу (Тороп, Хоменко 2023). Тобто очільник ОП намагається опосередковано впливати не лише на політичні процеси, а й на економічні.

Уже було згадано, що “старий” олігархат внаслідок повномасштабної війни поніс втрати у вигляді політичного й не тільки впливу. Тут варто згадати, що одним із особливостей правління Зеленського було прийняття антиолігархічного законодавства (Фісун, Мовчан 2024: 133). Повномасштабне вторгнення це не змінило, і навіть після лютого 2022 року проголошена боротьба з олігархами продовжилася. Наприклад, був заарештований Ігор Коломойський за звинуваченням у шахрайстві та відмиванні грошей (Starobin 2023). Думки щодо наміру цього розділилися: є думка, що це Єрмак прибирає конкурентів/звільняє місце для свого клану, а є думка, що це все є лише демонстративними діями для Заходу (імітацією антикорупційної діяльності) (Starobin 2023).

Вагомим інструментом боротьби проти олігархів було впровадження єдиного телемарафону, внаслідок чого вони втратили частину медіавпливу, бо мали “віддати” свої телеканали й можливість впливати на інформацію, яку там подають. Рінат Ахметов, зокрема, був змушений продати всі свої медіахолдинги разом із телеканалом “Україна” (Starobin 2023). Це стало відчутним ударом по політичному впливу олігархів через те, що телебачення, хоч і втрачає популярність на користь соціальних мереж, залишається одним із основних джерел інформації (Burkovskiy, Umland 2023; Lebediuk 2023: 96). Лебедюк пише: “телемарафон став не лише легітимним засобом урядової комунікації з суспільством під час воєнного стану, а й можливістю реформувати встановлений медіапростір в Україні” (Lebediuk 2023: 96). Цю тезу підтверджує виключення з цього проекту великих опозиційних каналів: “Прямого”, “5 канал” та “Espresso” (Burkovskiy, Umland 2023). Таким чином, “постраждали” не лише олігархи, а й “звичайні” громадяни, бо зникло різноманіття інформації, яке існувало раніше завдяки конкуренції (Méheut 2024). Єдиним олігархом, який зберіг дружні відносини з чинною владою є Віктор Пінчук (Burkovskiy, Umland 2023).

Напружені відносини у ОП є не тільки з олігархами. На це скаржаться й місцеві лідери, зокрема мери міст. Як повідомляє ВВС Україна, деякі представники місцевої влади звертають увагу про посилення тиску на місцях, а, наприклад, Віталій Кличко відкрито стверджує про збільшення обшуків (Тороп, Хоменко 2023). У липні 2022 року виник конфлікт між ОП та мером Чернігова Владиславом Атрошенком, який зіткнувся з обмеженням своєї роботи та перешкоджанням відрядженням за кордон (Burkovskiy, Umland 2023). Пізніше його було усунено з посади після відкриття адміністративної справи проти нього (Burkovskiy, Umland 2023). Крім того, було протистояння з мером Дніпра Борисом Філатовим та мером Охтирки Павлом Кузьменком. Обидва наголосили на тому, що центральна влада чинить тиск на місцеву та погрозами намагається отримати контроль над місцевими процедурами закупівель (Burkovskiy, Umland 2023).

Варто зазначити, що спроби “захопити” місця не були вдалими. Велику роль тут зіграла реформа децентралізації, яка наділила місцеву владу більшими автономністю та повноваженнями. Завдяки їй публічні інститути змогли встояти в умовах повномасштабного вторгнення та продовжувати достатньо ефективно функціонувати (Kurnyshova 2023: 94-96). Поступово рівень довіри до місцевої влади перевищив рівень довіри до центральної (уряду та парламенту) (КМІС 2023). Можна припустити, що саме збільшення впливу локальних органів влади надало їм змогу чинити опір центру.

Повномасштабна війна зіграла на руку ОП й тим, що допомогла принаймні частково позбутися опозиції: ОПЗЖ під заборону, “Голос” став “клубом за інтересами” та розділювався на кілька таборів, “Разумков не може ні критикувати Зеленського, ні отримати доступ до телемарафону”, тож йому залишається тримати “депутатів, яких він повисмикував із монобільшості”, а Тимошенко “має лише два варіанти щодо позиціонування: або бути союзницею Зеленського, або підкреслювати, чим вона від нього відрізняється” (Романюк, Кравець 2023). Єдина опозиційна сила, яка зберегла реальний вплив – це “Європейська Солідарність”. Хоча й у неї частково зв’язані руки, бо в умовах війни вони не можуть прямо

атакувати чи повноцінно критикувати президента, тому формально і “ЄС”, і “СН” підтримують одна одну у важливих питаннях національного чи міжнародного рівнів, але в неформальній площині між цими партіями відбувається боротьба (Романюк, Кравець 2023; Burkovskiy, Umland 2023). Як повідомляє Українська правда, “активні прихильники лідера "ЄС" за першої ліпшої нагоди критикують дії влади у facebook. У відповідь анонімні канали у telegram, які пов'язані з Банковою, регулярно атакують Порошенка за його піар на волонтерстві” (Романюк, Кравець 2023).

Загалом, “Існуюча система влади частково є результатом надзвичайних обставин, спричинених російським вторгненням. За таких умов сильний та ефективний центр прийняття рішень може бути корисним, навіть якщо він не повністю відповідає конституційним принципам” (Jędrysiak 2024). Тобто домінування неформальних практик може мати позитивний ефект у вигляді більшої гнучкості й адаптивності політичних інститутів. Якщо подивитися на дані Freedom House щодо функціонування уряду в Україні за 2020-2024 роки, то можна побачити, що після початку повномасштабного вторгнення ситуація майже не змінилася: у 2020 і 2021 роках оцінка за цей показник становила 5/12, а за 2022, 2023 і 2024 роки – 4/12 (Freedom House 2021; Freedom House 2022; Freedom House 2023; Freedom House 2024; Freedom House 2025). Тобто ситуація дещо погіршилася, але впродовж останніх кількох років вона тримається на одному рівні. У звітах Freedom House вказуються однакові проблеми як до повномасштабної війни, так і після: мова йде про перешкоди втіленню ініціатив і реформ через тиск впливових бізнес-груп і групи інтересів, великі масштаби корупції, формальна боротьба з нею, що не призводить до видимих результатів або призводить до непередбачуваних та майже повна відсутність прозорості політичних процесів, що й сприяє збереженню й поглибленню корупційних практик (Freedom House 2021; Freedom House 2022; Freedom House 2023; Freedom House 2024; Freedom House 2025). Проте, як було згадано вище, неформальні практики, хоч і негативно впливають на розвиток політичних системи й інститутів

у довгостроковій перспективі, але під час кризових явищ допомагають їм зберегтися та підтримують певний рівень їхнього функціонування.

ВИСНОВКИ

Неопатримоніалізм – складне явище, яке характеризується співіснуванням легально-раціонального правління та неформальних практик. Його можна знайти в гібридних режимах і нестабільних демократіях Східної Європи, Африки, Латинської Америки, Центральної та Південно-Східної Азії. Його вплив на політичну систему, зокрема політичні інститути, є неоднозначним, а позитивний бік цього – мало досліджуваним.

Перший розділ був присвячений теоретичним засадам концепції неопатримоніалізму, його витокам та особливостям функціонування політичних інституцій у відповідних умовах. Спочатку було розглянуто поняття патримоніалізму, розроблене М. Вебером і доповнене Г. Ротом, після чого було розкрито запропоноване Ш. Айзенштадтом поняття неопатримоніалізму через аналіз його елементів і пов'язаних понять. Неопатримоніалізм обов'язково включає клієнтелізм – особистий зв'язок між патроном і клієнтом, заснований на обміні ресурсів і послуг на лояльність; патронаж – бонуси, які отримує клієнт та які стають основою формування неформальних мереж; корупцію – незаконне привласнення колективних благ і невіддільна частина неопатримоніальної системи; рентоорієнтованість – здійснення неформальних практик для економічних вигод, що пов'язане з приватизацією держави, тобто ставленням до неї як до власності й використанням її на користь власних інтересів.

Елементи неопатримоніалізму пронизують політичні інститути, змінюючи їхні функції та ролі: прибирають одні та створюють для них додаткові. Наприклад, президент стає головним патроном, парламент – інструментом легітимізації його дій, а судова гілка влади – інструментом його захисту й усунування опонентів. Тобто політичні актори наділяються прихованими правами, обов'язками й повноваженнями, які визначають їхній вплив. Формальні інститути втрачають реальну владу на користь неформальних, що підриває демократичні інституції й перетворює їх на фасад для прикриття реального виміру політики. Це стосується

як загальнонаціонального рівня, так і регіонального.

Другий розділ зосереджено на гнучкості політичних інститутів – їхній здатності адаптуватися до викликів, зберігаючи ефективність. Для її розкриття було розглянуто поняття крихких держав і концепція “політичного ринку” А. де Ваала. Перше позначає країни, нездатні надавати населенню базові послуги, вирішувати внутрішні конфлікти та протистояти зовнішнім викликам. Для них неформальні практики відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки допомагають політичним інститутам зберегтися й адаптуватися до нових обставин. Друге полягає в аналізі політики як економічного ринку, де патронаж перетворюється на валюту, клієнти – на продавців лояльності, а патрони – на покупців. Поведінка акторів визначається й регулюється ринковою динамікою: одні намагаються продати патронаж за вищу ціну, а інші – купити за меншу.

Детальніше концепція де Ваала та поняття гнучкості інститутів розглядається на прикладі трьох іноземних держав: Афганістану (2001-2021 років), Східного Тимору та Судану.

Кейс Афганістану продемонстрував, як за наявності слабких формальних інститутів неопатримоніалізм може використовуватися для збереження контролю на місцях та уникнення внутрішніх конфліктів. Реальну місцеву владу там мали ватажки, що стали локальними патронами після інтервенції коаліції на чолі із США. Уряд Афганістану “купував” за рахунок патронажу їхню лояльність, а разом із тим і стабільність на місцях. Він також залучав потенційних прихильників Талібану до своєї патронажно-клієнтарної мережі, щоб запобігти можливому посиленню супротивника.

Досвід Східного Тимору показує важливість того, як саме застосовувати неформальні мережі. Керівна в минулому партія “FRETILIN” монополізувала патронаж і використовувала його виключно у своїй економічних інтересах, що призвело до зростання суспільного невдоволення та внутрішніх конфліктів, які супроводжувалися насиллям. Нездатність партії боротися з цими викликами спричинило її занепад, тоді як наступний уряд із іншою партією на чолі вирішив

“ділитися” патронажем, значну частку віддаючи озброєним ветеранам. Це знизило суспільну напругу та дало змогу тимчасово уникати насильства (допоки тривав розподіл патронажу).

Кейс Судану надав приклад використання неформальних практик для досягнення миру. Тривалий конфлікт у Дарфурі вдалося закінчити мирними перемовинами й підписанням мирного договору, що мало неформальний бік у вигляді торгів щодо ціни, яку повстанці вимагали від уряду. Неопатримоніалізм надав можливість “відкупитися” від ворогів, запобігаючи подальшому насиллю. Перевагою неформальних договорів є їхня тимчасовість, легкість і швидкість їхнього підписання, що виявляється особливо ефективним в умовах хаотичності й турбулентності.

Окрему увагу в цьому розділі було присвячено Україні. Спочатку розглядалася історія розвитку її неопатримоніальної демократії, що включало короткий розбір режимних петель і періодів правління Кучми, Ющенка, Януковича й Порошенка із притаманними для кожного з них неформальними практиками. Було детально проаналізовано, як політичні інститути України змогли адаптуватися до умов повномасштабного російського вторгнення. Цей аналіз показав, що деякі інституції, як-от Верховна Рада, маргіналізувалися, втративши значну частину реальних функцій на користь іншого інституту – Офісу Президента. Особливістю останнього є відсутність формального визначення меж його впливу, що відкриває багато можливостей для збільшення “тіньової” влади. Цим скористався керівник ОП А. Єрмак для розширення своїх неформальних повноважень. Це проявилось, наприклад, у призначенні близьких до нього людей на важливі державні й не тільки посади та використанні телемарафону як інструменту зміцнення свого медіа-впливу. Крім того, через війну зменшився вплив олігархів, зокрема інформаційний, та опозиції, представники якої були втратили впливові позиції, а деякі були заборонені. Протистояння з опозиційними силами, у яких залишився певний вплив, перейшло суто в неформальну площину, тоді як формально демонструється співпраця. Місцева влада також повідомляє

про неоднозначні відносини з центральною та тиск з її боку.

Отже, коли держава стикається з викликами, її формальні інститути, якщо вони слабкі, можуть бути під ризиком занепаду. У такому разі неформальні інститути беруть на себе частково або повністю їхні функції та стають центрами прийняття рішень, чим рятують їх, їхню легітимність та довіру до них населення. Однак, такий позитивний аспект неопатримоніалізму діє короткостроково. Якщо держава знаходитиметься тривалий час у кризовому стані, то формальні інститути почнуть маргіналізуватися, що в довгостроковій перспективі може призвести до їхнього розпаду.

Таким чином, можна вважати, що гіпотеза про позитивний вплив неопатримоніалізму на гнучкість політичних інститутів підтвердилася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багінський А. Крихкі держави в умовах кризових ситуацій. Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право. 2022. номер. 3(55). стр. 29–35. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269534](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269534)
2. Бунецький Л. Інституціональна проблематика в сучасній політичній науці: аналіз феномену "політичний інститут". *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2011. № 1. С. 140–148. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/1_2016/16.pdf
3. Давиденко Б., Федорчук В. Ставка Зеленського. Який план у президента та України на 2023 рік. Велике інтерв'ю з Андрієм Єрмаком – Forbes.ua. *Forbes.ua | Бізнес, мільярдери, новини, фінанси, інвестиції, компанії*. 2023 URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/stavka-zelenskogo-yakiy-plan-u-prezidenta-ta-ukraini-na-2023-rik-velike-intervyu-z-andriem-ermakom-25012023-11290>
4. КМІС. Динаміка довіри Президенту В. Зеленському в 2019–2025 роках та ставлення до проведення виборів. Київ: КМІС. 2025а. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1529&page=1>
5. КМІС. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2024 роках. Київ: КМІС. 2025b. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>
6. КМІС. Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року. Київ: КМІС. 2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1>
7. Контрактович П. Монобільшість без більшості. Які фракції допомагають “слугам” у Раді та чи залежить керівна партія від экс-ОПЗЖ?. *TEXTY*. 2023 URL: <https://texty.org.ua/articles/108839/monobilshist-bez-bilshosti-yaki-frakciyi-dopo-mahayut-sluham-holosamy-u-radi-i-chy-zalezhyt-pravlyacha-partiya-vid-eks-opzj>

[zh/](#)

8. Мадяр Б., Мадловіч Б. Україна: режимні петлі з кольоровими революціями. *Посткомуністичні режими: Актори, інституції та динаміка. Короткий путівник* / пер. О. Тирон. Бостон, 2023. С. 219–223. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/28565/file.pdf>
9. Романюк Р., Кравець Р. Андрій Первозваний. Як Єрмак став головною людиною для Зеленського. *Українська правда*. 2024 URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/06/25/7462409/>
10. Романюк Р., Кравець Р. Ні влади, ні опозиції. Чим живе український парламент під час війни. *Українська правда*. 2023 URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/04/27/7399589/>
11. Саліженко О. Андрій Осадчук: "За останні роки Україну де-факто перетворили на офісно-президентську республіку, що суперечить Конституції". *ЧЕСНО*. 2025 URL: <http://www.chesno.org/post/6415/>
12. Тороп О., Хоменко С. Віцепрезидент Єрмак. Як помічник Зеленського став ключовою фігурою в українській владі - BBC News Україна. *BBC News Україна*. 2023 URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c976nzm8e8o>
13. Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні. *Віче*. 2008. № 17. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1094/>
14. Фісун О., Мовчан У. Режимні цикли та неопатримоніалізм в Україні. *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion*. 2024. Р. 130–149. URL: <https://doi.org/10.1515/9798887194301-006>
15. Albertson A., Moran A. Untangling the Complexity of Fragile States. *Truman Center*. 2017. 14. р. URL: <https://www.strauscenter.org/wp-content/uploads/Untangling-the-Complexity-of-Fragile-States-2017.pdf>
16. Ambrosio T. The fall of Yanukovich: structural and political constraints to implementing authoritarian learning. *East European Politics*. 2017. Vol. 33, no. 2. Р. 184–209. URL: <https://doi.org/10.1080/21599165.2017.1304382>

17. Andina-Díaz A., Feri F., Meléndez-Jiménez M. A. Institutional flexibility, political alternation, and middle-of-the-road policies. *Journal of Public Economics*. 2021. Vol. 204. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2021.104532>
18. Bach D. C. Patrimonialism and neopatrimonialism: comparative trajectories and readings. *Commonwealth & Comparative Politics*. 2011. Vol. 49, no. 3. P. 275–294. URL: <https://doi.org/10.1080/14662043.2011.582731>
19. Badie B., Berg-Schlosser D., Morlino L. Caudillismo. *International encyclopedia of political science*. 2011. P. 202–203. URL: <https://doi.org/10.4135/9781412959636.n54>.
20. Barma N. H. Neopatrimonial Post-Conflict Political Order. *The Peacebuilding Puzzle*. Cambridge. P. 152–189. 2016 URL: <https://doi.org/10.1017/9781316718513.006>
21. Bektas E. Neopatrimonial Rule through Formal Institutions: The Case of Turkey. *Government and Opposition*. 2025. P. 1–22. URL: <https://doi.org/10.1017/gov.2024.36>
22. Bertocchi G., Guerzoni A. The Fragile Definition of State Fragility. *Rivista Italiana degli Economisti*. 2011. No. 16. P. 339–356. URL: https://www.researchgate.net/publication/227488253_The_Fragile_Definition_of_State_Fragility
23. Bizhan N. The institutions and policies of aid-recipient countries and aid effectiveness: The case of Afghanistan. UNU-WIDER, 2023. URL: <https://doi.org/10.35188/unu-wider/2023/348-2>
24. Brown G., Stewart F. IN BRIEF: An operational definition of ‘fragile states’. *Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity (CRISE) Oxford Department of International Development (Queen Elizabeth House) University of Oxford*. 2010. P. 1–4. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08b1ee5274a31e00009a0/CRIS_E-InBrief-05.pdf
25. Burkovskiy P., Umland A. Domestic Political Developments in Wartime Ukraine

- since February 2022 - SCEEUS. *SCEEUS Report Series on Ukrainian Domestic Affairs*. *Sceeus*. no. 1. 2023 URL: <https://sceeus.se/en/publications/domestic-political-developments-in-wartime-ukraine-since-february-2022/>
26. Carvalho J. M. d. Mandonismo, Coronelismo, Clientelismo: Uma Discussão Conceitual. *Dados*. 1997. Vol. 40, no. 2. P. 229–250. URL: <https://doi.org/10.1590/s0011-52581997000200003>
27. Collier P. Fragile States and International Support. *fondation pour les études et recherches sur le développement international*. 2016. P. 1–13. URL: <https://ferdi.fr/dl/df-9SPZfy9KRRKg7QEVFwiAykJsx/ferdi-p175-fragile-states-and-international-support.pdf>
28. Craze J. Making Markets: South Sudan’s War Economy in the 21st Century. *World Peace foundation*. 2023. P. 26. URL: <https://worldpeacefoundation.org/wp-content/uploads/2024/03/Making-Markets.pdf>
29. Davis L. S. Institutional Flexibility and Economic Growth. *SSRN Electronic Journal*. 2010. 46 p. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.871759>
30. de Waal A. Fixing the Political Marketplace: How can we make peace without functioning state institutions?. *Social Science Research Council. Fifteenth Christen Michelsen Lecture. Chr. Michelsen Institute*. 2009. P. 28. URL: <https://www.cmi.no/file/877-chr-michelsen-lecture-2009>
31. de Waal A. JSRP Policy Brief 1. Introduction to the Political Marketplace for Policymakers. *Justice and Security Research Programme, London School of Economics and Political Science (LSE)*. London, UK 2016. 6. p. URL: <https://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/Conflict-Research-Programme/policy-reports/JSRP-Brief-1.pdf>
32. Department for International Development. Why we need to work more effectively in fragile states. 2005. 30 p. URL: https://inee.org/sites/default/files/resources/doc_1_Why_we_need_to_work_more

- [effectively_in_fragile_states.pdf](#)
33. Easley C., Roberts E. B., X. Tian, D. Yang. Institutional Flexibility and Entrepreneurship. *Stanford center for International Development*. 2014. 59. p. URL: https://kingcenter.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj16611/files/media/file/543wp_0.pdf
 34. Eisenstadt, S. N. *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*. Sage Publications. 1973. 95 p. URL: <https://archive.org/details/traditionalpatri0000eise/page/n3/mode/2up>
 35. Englehart N., Grant P. Governors, Governance, and Insurgency in Karzai's Afghanistan. *Asian Survey*. 2015. Vol. 55, no. 2. P. 299–324. URL: <https://doi.org/10.1525/as.2015.55.2.299>
 36. Erdmann G., Engel U. Neopatrimonialism Revisited: Beyond a Catch-All Concept. *SSRN Electronic Journal*. 2006. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.909183>
 37. Ermakoff I. Patrimony and Collective Capacity. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2011. Vol. 636, no. 1. P. 182–203. URL: <https://doi.org/10.1177/0002716211401170>
 38. Fisun O. Developing Democracy of Competitive Neopatrimonialism? The Political Regime of Ukraine in Comparative Perspective. *Institution Building and Policy Making in Ukraine*, Toronto. 2003. 7. p. URL: https://www.researchgate.net/publication/310502143_Developing_Democracy_of_Competitive_Neopatrimonialism_The_Political_Regime_of_Ukraine_in_Comparative_Perspective
 39. Fisun O. Neopatrimonialism in post-Soviet Eurasia. *Stubborn Structures*. 2019. P. 75–96. URL: <https://doi.org/10.1515/9789633862155-006>
 40. Fisun O. Rethinking Post-Soviet Politics from a Neopatrimonial Perspective. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2012. 11. p. URL:

https://philosophy.karazin.ua/en/kafedra/staff_pol/books/fisun/Oleksandr%20Fisun+RETHINKING%20POST-SOVIET%20POLITICS%20FROM%20A%20NEO-PATRIMONIAL%20PERSPECTIVE.pdf

41. Fisun O. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. *Азора*. 2016. № 17. С. 9–13. URL: https://www.researchgate.net/publication/311645836_Neformalni_instituti_ta_neopatrimonialna_demokratia_v_Ukraini.
42. Fragile States Index. What Does State Fragility Mean?. URL: <https://fragilestatesindex.org/frequently-asked-questions/what-does-state-fragility-mean/>
43. Freedom House. Freedom in the World 2021: Ukraine. 2021. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2021>
44. Freedom House. Freedom in the World 2022: Ukraine. 2022. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022>
45. Freedom House. Freedom in the World 2023: Ukraine. 2023. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2023>
46. Freedom House. Freedom in the World 2024: Ukraine. 2024. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2024>
47. Freedom House. Freedom in the World 2025: Ukraine. 2025. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2025>
48. Goldstone A. UNTAET with Hindsight: The Peculiarities of Politics in an Incomplete State. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*. 2004. Vol. 10, no. 1. P. 83–98. URL: <https://doi.org/10.1163/19426720-01001008>
49. Hale H. E. Formal Constitutions in Informal Politics: Institutions and Democratization in Post-Soviet Eurasia. *World Politics*. 2011. Vol. 63, no. 4. P. 581–617. URL: <https://doi.org/10.1017/s0043887111000189>
50. Hale, Henry E. *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. 1st ed, Cambridge University Press. 2014. URL:

- <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683524>
51. Harnois Y. G., Gagnon S. Killing a Country and Getting Away with It: Neopatrimonialism and Incurable Corruption by Political Elites Linked to International Development Aid. *Journal of Developing Societies*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1177/0169796x231178568>
52. Hout W. State-Society Relations: Neopatrimonialism and Beyond. *Handbook on IPE and the State*. United Kingdom, 2024. 19. p. URL: https://pure.eur.nl/files/176599911/Chapter_Hout_-_State-Society_Relations_-_Neopatrimonialism_and_Beyond.pdf
53. Iwański T. Oligarchs making gains: the costly nationalisation of Ukraine's PrivatBank. *OSW Centre for Eastern Studies*. 2016. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-12-21/oligarchs-making-gains-costly-nationalisation-ukraines-privatbank>
54. Jędrzyśiak M. Zelensky, Yermak and Ukraine's wartime governance. *OSW*. 2024. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-08-14/zelensky-yermak-and-ukraines-wartime-governance#_ftn23
55. Kammen D. Introduction: Situating Recurrent Mass Violence. *Three Centuries of Conflict in East Timor*. 2015. P. 1-23. URL: <https://www.rutgersuniversitypress.org/three-centuries-of-conflict-in-east-timor/9780813574103/>
56. Khatri N., Tsang E. W. K. *Journal of Business Ethics*. 2003. Vol. 43, no. 4. P. 289–303. URL: <https://doi.org/10.1023/a:1023081629529>
57. Kurnyshova Y. Ukraine at War: Resilience and Normative Agency. *Ahead of Print*. 2023. URL: <https://doi.org/10.51870/uxxz5757>
58. Laruelle M. Discussing neopatrimonialism and patronal presidentialism in the central Asian context. *Demokratizatsiya*. 2012. No. 20. P. 301–324. URL: https://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_G72315847L7L64R0.pdf
59. Leal V. N. O Coronelismo e o Coronelismo de cada um. *Dados*. 1980. No. 23. P.

- 11–14. URL: <https://dados.iesp.uerj.br/es/artigos/?id=184>
60. Lebediuk V. Political Dynamics in Ukraine After Russia's Full-Scale Invasion. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*. 2023. Vol. 27, no. 4. P. 93–107. URL: <https://doi.org/10.33067/se.4.2023.6>
61. Lindberg S. I. 'It's Our Time to "Chop"': Do Elections in Africa Feed Neo-Patrimonialism rather than Counter-Act It?. *Democratization*. 2003. Vol. 10, no. 2. P. 121–140. URL: <https://doi.org/10.1080/714000118>
62. Maley W. Institutional Design, Neopatrimonialism, and the Politics of Aid in Afghanistan. *Asian Survey*. 2018. Vol. 58, no. 6. P. 995–1015. URL: <https://doi.org/10.1525/as.2018.58.6.995>
63. Matsiyevsky Y. Revolution without regime change: The evidence from the post-Euromaidan Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*. 2018. Vol. 51, no. 4. P. 349–359. URL: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.11.001>
64. Méheut C. The War Has Reined In Ukraine's Oligarchs, at Least for Now. *The New York Times*. 2024 URL: <https://www.nytimes.com/2024/01/15/world/europe/ukraine-oligarchs-crackdown.html>
65. Mehran W. Neopatrimonialism in Afghanistan: Former Warlords, New Democratic Bureaucrats?. *Journal of Peacebuilding & Development*. 2018. Vol. 13, no. 2. P. 91–105. URL: <https://doi.org/10.1080/15423166.2018.1470022>
66. Nawaz F. Corruption and resource distribution in neopatrimonial systems. *Upstein Anti-Corruption Resource Centre*. 2008. 8. p. URL: <https://www.u4.no/publications/corruption-and-resource-distribution-in-neopatrimonial-systems.pdf>
67. Nişancı E. Neo - Patrimonyalizm ve Türk Siyasal Modernleşmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 2002. Vol. 1, no. 3. P. 123–139. URL: <https://doi.org/10.31671/dogus.2019.349>
68. odi. Informal Power Networks in Afghanistan: Lessons for Peace (L4P). *ODI. JSTOR* 2019. P. 1-7. URL: <http://www.jstor.org/stable/resrep51517>

69. Pakulski J., Higley J. Elite Power Games and Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe. *The Soviet and Post-Soviet Review*. 1999. Vol. 26, no. 1. P. 115–137. URL: <https://doi.org/10.1163/187633299x00057>
70. Pleines H. Oligarchs and Politics in Ukraine: The Links between Informal Manipulations and Political Regime Dynamics. *Ukraina Moderna*. 2018. T. 25. C. 223–244. URL: <https://doi.org/10.30970/uam.2018.25.1079>
71. Remi Aiyede E., Afeaye Igbafe A. Institutions, Neopatrimonial Politics and Democratic Development. *The Palgrave Handbook of African Politics, Governance and Development*. New York, 2017. P. 503–521. URL: https://doi.org/10.1057/978-1-349-95232-8_30
72. Remington T. F. Henry E. Hale. Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2016. Vol. 3, no. 2. P. 209. URL: <https://doi.org/10.21226/t20p4r>
73. Roniger L. Caciquismo and Coronelismo: Contextual Dimensions of Patron Brokerage in Mexico and Brazil. *Latin American Research Review*. 1987. Vol. 22, no. 2. P. 71–99. URL: <https://doi.org/10.1017/s0023879100022056>
74. Roth G. Personal Rulership, Patrimonialism, and Empire-Building in the New States. *World Politics*. 1968. Vol. 20, no. 2. P. 194–206. URL: <https://doi.org/10.2307/2009795>
75. Spatz B., Sarkar A., de Waal A. The Political Marketplace: A Framework and Toolkit for Analyzing Transactional Politics in Conflict-Affected Countries. *Conflict Research Programme, the London School of Economics and Political Science, World Peace Foundation*. 2021. P. 40. URL: https://eprints.lse.ac.uk/111009/1/CRP_the_political_marketplace_framework_and_toolkit_published.pdf
76. Starobin P. Ukraine needs \$1 trillion to rebuild. The country's oligarchs plan to loot it. *Business Insider*. 2023. URL: <https://www.businessinsider.com/ukraines-real-power-broker-yermak-zelensky-russia-war-biden-2023-12?IR=T>

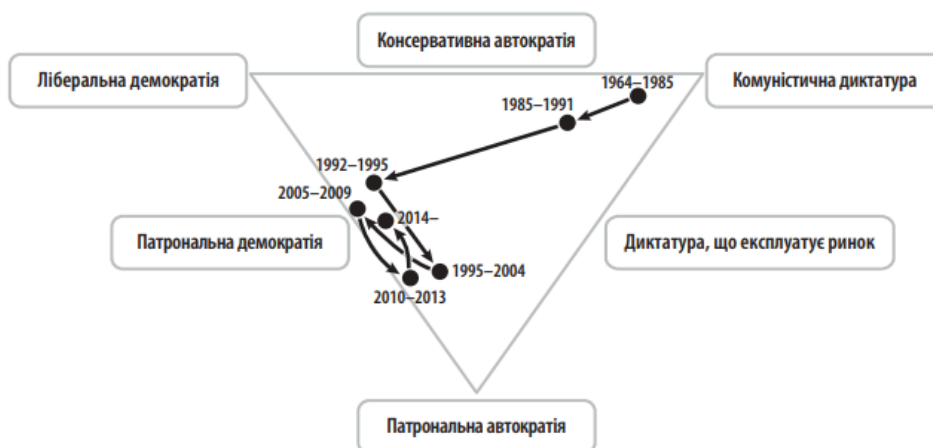
77. Tucker M. Court of Zelensky rocked by aide's 'thirst for power'. *The Times & The Sunday Times*. 2024 URL: <https://www.thetimes.com/world/russia-ukraine-war/article/court-zelensky-ukraine-rocked-by-aides-thirst-for-power-57z9q8fwf>
78. van de Walle N. The path from neopatrimonialism: democracy and clientelism in Africa today. *Neopatrimonialism in Africa and Beyond*. 2013. P. 123–135. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203145623-14>
79. van Zon H. Political Culture and Neo-Patrimonialism Under Leonid Kuchma. *Problems of Post-Communism*. 2005. Vol. 52, no. 5. P. 12–22. URL: <https://doi.org/10.1080/10758216.2005.11052210>
80. von Soest C. Neopatrimonialism: a critical assessment. *Handbook on Governance and Development*. 2022. P. 145–159. URL: https://www.researchgate.net/publication/351226735_Neopatrimonialism_A_Critical_Assessment
81. Weber M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. 2 vols., Berkeley: University of California Press. 1968. Vol. 1 1469 p.
82. World Bank Group. Classification of Fragile and Conflict-Affected Situations. 2024 URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence/brief/classification-of-fragile-and-conflict-affected-situations>
83. World Bank Group. Classification of Fragility and Conflict Situations (FCS) for World Bank Group Engagement. n. d. P. 1-2 URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/fb0f93e8e3375803bce211ab1218ef2a-0090082023/original/Classification-of-Fragility-and-Conflict-Situations-FY24.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток 2.2.1

Змодельована траєкторія України (1964-2022)

Джерело: Мадяр, Мадловіч (2023: 220)

АНОТАЦІЯ

Махова С. Д. Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму (бакалаврська робота). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. с. 62 (рукопис).

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена дослідженню гнучкості політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму. У роботі розглянуті теоретичні засади концепції неопатримоніалізму та його вплив на особливості функціонування інституцій. Визначено як негативний, так і позитивний бік цього впливу. Крім того, дослідження включає розкриття поняття гнучкості політичних інститутів і потенційне сприяння їй неформальними практиками. На прикладах Афганістану, Східного Тимору та Судану проаналізовано, як неопатримоніалізм може робити інститути гнучкішими, що дає їм змогу зберегтися в кризових обставинах. Особлива увага приділена неопатримоніальній демократії України та особливостям адаптації її інституцій до умов повномасштабної війни. Дослідження продемонструвало, що неформальні інститути в турбулентних і хаотичних станах переймають на себе функції формальних, що в короткостроковій перспективі має стабілізуючий вплив на політичну систему.

Ключові слова: неопатримоніалізм, політичні інститути, гнучкість інститутів, Афганістан, Східний Тимор, Судан, Україна.

ANNOTATION

S. Makhova. Institutional flexibility under neopatrimonialism (Bachelor's Thesis). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. 62 p. (manuscript).

The bachelor's thesis is devoted to the study of institutional flexibility under neopatrimonialism. The paper examines the theoretical foundations of the concept of neopatrimonialism and its impact on the functioning of institutions. Both the negative and positive aspects of this influence are identified. In addition, the research explores the concept of institutional flexibility and the potential contribution of informal practices to enhancing it. Using the examples of Afghanistan, East Timor, and Sudan, the analysis demonstrates how neopatrimonialism can increase the flexibility of institutions, enabling them to endure in crisis conditions. Special attention is given to Ukraine's neopatrimonial democracy and the specific ways its institutions adapt to the conditions of the full-scale war. The study shows that in turbulent and chaotic situations, informal institutions tend to take over the functions of formal ones, which has a stabilizing effect on the political system in the short term.

Keywords: neopatrimonialism, political institutions, institutional flexibility, Afghanistan, East Timor, Sudan, Ukraine.

ВІДГУК

на кваліфікаційну роботу бакалавра здобувачки вищої освіти
4-го курсу групи ОП-41 денної форми навчання
спеціальності 052 «Політологія»
освітньо-професійної програми «Політичні технології та аналіз політики»
філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
Махової Софії Дмитрівни
на тему: «Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму»

Дослідження гнучкості політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму є актуальним та важливим напрямом сучасної політичної науки, особливо в контексті кризових і конфліктних ситуацій, в яких перебувають багато держав сучасного світу. Робота Махової Софії демонструє не лише глибоке розуміння складної природи неопатримоніалізму, а й прагнення осмислити його як фактор адаптивності політичної системи, а не лише як перепону на шляху демократичного розвитку.

Робота має чітку структуру, яка відповідає академічним вимогам: складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, висновків і списку використаних джерел. Така побудова дозволяє логічно й послідовно розкрити обрану тему.

У першому розділі авторка окреслює теоретичні засади неопатримоніалізму, аналізує його витоки, ключові поняття та концептуальні підходи. Значну увагу приділено феномену клієнтелізму, патронажу, корупції та рентоорієнтованої поведінки як складовим частинам неопатримоніальної системи.

У другому розділі робота переходить до прикладного аналізу, зокрема порівнюється функціонування політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму на прикладі Афганістану, Східного Тимору та Судану. Окремий підрозділ присвячений українському контексту – дослідженню адаптивності політичних інститутів у період війни через призму неопатримоніальних практик. Цей розділ є особливо цінним з огляду на його емпіричну насиченість і практичну релевантність.

Висновки роботи є обґрунтованими й логічно випливають з аналізу, проведеного в обох розділах. Список джерел включає як класичні праці з політичної теорії, так і сучасні наукові дослідження українських і зарубіжних авторів.

Робота є самостійним академічним дослідженням, виконаним на високому рівні, відзначається аналітичністю, теоретичною глибиною і добрим стилістичним оформленням.

У цілому кваліфікаційна робота бакалавра «Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму» заслуговує на оцінку «відмінно», а її авторка, Махова Софія Дмитрівна, гідна присвоєння кваліфікації бакалавра з політології.

Керівник кваліфікаційної роботи,
доцент кафедри політології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна,
кандидат політичних наук

Мовчан У.І.

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну роботу бакалавра здобувача вищої освіти
4-го курсу групи ОП-41 денної форми навчання
спеціальності 052 «Політологія»
освітньо-професійної програми «Політичні технології та аналіз політики»
філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
Махової Софії Дмитрівни
(прізвище, ім'я та по батькові)

на тему: «Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму»

Тема неопатримоніалізму та його впливу на гнучкість політичних інститутів є актуальною у світовому політичному контексті.

Структура даної кваліфікаційної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків і відповідає окресленим завданням та загальній логіці досліджень.

Перший розділ «Теоретичні засади вивчення неопатримоніалізму» присвячений розгляду витоків поняття неопатримоніалізму, визначенню його основних елементів і характерних рис, а також аналізу його впливу на діяльність політичних інститутів. У розділі робиться висновок, що неформальні практики суттєво впливають на функціонування інституцій, заміщуючи їхні формальні функції неформальними.

У другому розділі «Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму: світовий досвід та реалізація в Україні» було досліджено, як неопатримоніалізм впливає на адаптивність інституцій у кризових обставинах. Більш детально розглянутий позитивний аспект цього впливу. У роботі надано аналіз викривленого неформальними практиками функціонування політичних інститутів в Афганістані, Східному Тиморі, Судані та Україні під час або після кризових явищ. Авторка робить висновок, що неопатримоніалізм відіграє важливу роль у принаймні тимчасовому збереженні формальних політичних інститутів і стабільності політичної системи. Водночас звертається увага на потенційно

руйнівні наслідки неформальних практик на демократичний розвиток держав та існування відповідних інституцій.

Робота добре структурована відповідно до поставленої мети. Висновки, отримані в ході виконання кваліфікаційної роботи бакалавра, повністю відповідають поставленій меті та завданням і є обґрунтованими. Список використаних джерел є повним й актуальним.

Кваліфікаційна робота бакалавра «Гнучкість політичних інститутів в умовах неопатримоніалізму» заслуговує на відмінну оцінку, а її авторка, Махова Софія Дмитрівна, гідна присвоєння кваліфікації бакалавра з політології.

Рецензент:

к. політ. н.
доцент кафедри
міжнародних
відносин
Одеського
національного
університету ім. І.І. Мечникова

Сіновець П. А.